

REDACTIONEEL

Reinder Tolsma ([REDACTED])

Hoe overvloed aan kopij kan leiden tot een extra Sneuper. Zo zou je het ontstaan van deze extra Sneuper kunnen typeren. Soms worden er namelijk artikelen aan de redactie aangeboden die eigenlijk te uitgebreid zijn voor een normaal nummer van ons verenigingsblad; het aantal bladzijden is te groot voor één nummer, gezien het streven van de redactie naar variatie binnen de artikelen om zo een ieder iets van zijn/haar gading te bieden.

Zo kwam Piet de Haan met 24 bladzijden over de veepest van 1745-46 en Gerrit Herrema met 30 bladzijden over vlasteelt. Binnen de redactie werd daarover nagedacht en omdat ons 20-jarig jubileum (28 oktober 2008) aanstaande was, leek een extra Sneuper, als verjaardagscadeautje aan onze leden, een mogelijkheid. Dat nummer zou dan 80 bladzijden dik kunnen worden, de aanvulling zou kunnen komen van de linnenweverswerkgroep binnen onze vereniging: een landbouwnummer zou het dan worden.

Contacten werden gelegd, de linnenweverswerkgroep werd nieuw leven ingeblazen en al gauw waren de voorbereidingen in volle gang. Het oorspronkelijke idee, een landbouwnummer, werd verlaten zodat alleen “Van vlas tot linnen” het onderwerp van de extra Sneuper zou worden. De veepest werd daarmee doorgeschoven naar het decembernummer.

Na veel (email- en telefoon)verkeer ligt dat extra nummer nu op tafel en met recht kunnen de medewerkers aan **De Sneuper 90** trots zijn op wat tot stand is gebracht. Tevens kan geconstateerd worden dat er toch veel kennis aanwezig is binnen onze ledengroep en wel over allerlei onderwerpen.

Dat roept meteen de vraag op of er meer mogelijkheden zijn om dergelijke speciale Sneupers te realiseren. Herrema en de linnenweverswerkgroep hebben laten zien dat het mogelijk is, maar er zijn meer werkgroepen actief binnen onze vereniging.

Zo kwam de werkgroep “oral history” dit jaar met het Jubileumboek “Op de praatstoel”. Echter ook de werkgroepen “kustvisserij” en “toponiemen” zouden best een speciaal nummer kunnen vullen. Misschien zijn er leden die nog een ander onderwerp weten waaraan een speciale Sneuper gewijd zou kunnen worden. Eerder verschenen al nummers over emigratie, bewonerslijsten uit 1853, D.J. Kamminga en eendenkooien in Oudwoude. De redactie wacht met spanning verdere suggesties af en wenst iedereen veel leesplezier met dit extra nummer ter herinnering aan het 20-jarig bestaan van onze historische vereniging.

1. DE VROEGERE VLASTEELT: EEN BELANGRIJKE BRON VAN WERK EN INKOMEN

Vlas in het bouwplan van ‘De Dongeradelen’

De verbouw van vlas is eeuwenlang een waardevol gewas geweest voor de akkerbouwer en de gardenier in de gemeenten aan de Waddenkust van Friesland. Voor de grotere akkerbouwers was, sinds de tweede helft van de negentiende eeuw, de aardappelteelt veelal de belangrijkste bron van inkomen met later, in de twintigste eeuw, daarbij de teelt van suikerbieten. Deze beide gewassen vroegen indertijd behoorlijk veel handarbeid zodat er vanaf het zaaien en poten tot en met de oogst in verhouding veel arbeiders nodig waren, dit in tegenstelling tot het veehouderijbedrijf waar alleen in de zomermaanden veel extra arbeid nodig was voor de hooioogst.

De akkerbouwer had in de winterperiode geen werk voor zijn arbeiders, dit eveneens in tegenstelling tot het veehouderijbedrijf waar er elke dag gevoerd en gemolken moest worden. Het bewerken van vlas gedurende de winterperiode was één van de mogelijkheden om zowel de arbeider met een vast werkband als die met een los werkverband, toch nog lonend werk te laten verrichten. Daarmee was dat één van de belangrijkste redenen dat er in het noorden van Friesland vlas werd verbouwd, met name in de gemeenten grenzend aan de Waddenzee: Wonseradeel, Barradeel, het Bildt, Menaldumadeel, Ferwerderadeel, West- en Oostdongeradeel en Kollumerland c.a.

De vlasteelt was tot aan de jaren vijftig van de vorige eeuw één van de pijlers van de akkerbouw. Ging het de akkerbouwer goed dan werkte dat door naar de werkgelegenheid in de streek. Gingen de prijzen van het vlas omhoog, dan werd er een groter areaal vlas verbouwd, was er weer meer werk, waardoor de arbeidsmarkt wat krapper werd en de lonen stegen. De wet van vraag en aanbod. Andersom was dat ook het geval, mislukte de vlasoogst (voor een deel) dan was er 's winters minder werk voor de vlasbewerkers en was men weer meer op 'de bedeling' aangewezen. Een crisisperiode voor de landbouw werkte door in de werkgelegenheid van de streek. Vanuit de economische wetmatigheden geen nieuws.

De Dongeradelen, zoals de beide voormalige gemeenten veelal in één adem genoemd worden, zijn typische gemeenten waar het hoofdbestaan van de bevolking uit de landbouw gehaald moest worden. In beide gemeenten was toen de oppervlakte bouwland groter dan de oppervlakte vruchtbaar weiland. De opbrengsten van 'de hooilanden' waren veelal beperkt omdat die op, meestal laagliggende, natte weilanden, vaak maar éénmaal gemaaid konden worden en er een beperkte mate van beweiding mogelijk was. In de

gemeenteverslagen wordt geen enkele melding gemaakt van bedrijfsmatige tuinbouw of bollenteelt. Toentertijd was er ook vrijwel geen industrie in die gemeenten, wel waren er een aantal dorpen waar een inkomen uit de visserij gegenereerd werd.

Geteeld gewas	Westdongeradeel 1851		Oostdongeradeel 1851	
	Oppervlakte in bunders	Percentage v.h. bouwland	Oppervlakte in bunders	Percentage v.h. bouwland
Rogge	137	4,3	83	2,5
Wintergarst	275	8,7	391	11,9
Zomergarst	94	3,0	129	3,9
Haver	481	15,2	466	14,2
Tarwe	474	14,9	502	15,3
Winter koolzaad	504	15,9	393	12,0
Zomer koolzaad	0,3	0,0	4	0,1
Vlas	386	12,2	432	13,2
Duiveboonen	1	0,0	1	0,0
(Paarde)boonen	259	8,2	245	7,5
Groote boonen	23	0,7	60	1,8
Witte erwten	0,5	0,0	0	0,0
Grauwe erwten	3	0,1	2	0,1
(Groene)erwten	63	2,0	10	0,3
Aardappelen	340	10,7	427	13,0
Klaver (witte)	77	2,4	125	3,8
Cichorij	50	1,6	3	0,1
Kanariezaad	3	0,1	3	0,1
Klaverzaad	0	0,0	1	0,0
*****	*****	*****	*****	*****
Totaal bouwland	3171	57 %	3276	52 %
Braakland			62	1 %
Nijland			127	2 %
Totaal weiland	785	14 %	945	15 %
Totaal hooiland	1641	29 %	1890	30 %

Tabel 1. Overzicht van de verbouwde gewassen met het aantal bunders in de voormalige gemeenten **West- en Oostdongeradeel** in het teeltjaar 1851. Bron: Gemeenteverslagen (aanwezig in het streekarchief te Dokkum).

De beide gemeenten hebben in 1851 ongeveer evenveel bunders (is ongeveer een hectare) bouwland waarbij de vlasteelt een achtste deel van inneemt. Met inachtneming van de noodzakelijke vruchtwisseling was vlas

één van de belangrijkste gewassen, mede gelet op de ‘winterwerkzaamheden’ die, na de teelt en de oogst op het land, veel arbeiders in de winter een redelijk inkomen verschafte.

Er werd een vrij grote verscheidenheid aan gewassen verbouwd, met als hoofdgewassen: haver, tarwe, winterkoolzaad, vlas en aardappelen. Bieten werden in deze streek pas vanaf 1890 verbouwd.

In de loop der jaren treedt er een verschuiving op in de oppervlakte van een aantal gewassen. In tabel 2 is van de meest arbeidsintensieve gewassen, cichorei, vlas, aardappelen en bieten, de gemiddelde geteelde oppervlaktes in perioden van vijf jaar weergegeven.

Periode	Gewassen (aantal bunders/jaar)			
	Cichorei	Vlas	Aardappelen	Bieten
1851-1855	76	450	426	Geen
1856-1860	94	452	571	Geen
1861-1865	97	589	548	Geen
1866-1870	107	617	640	Geen
1871-1875	102	517	858	Geen
1876-1880	87	507	1001	Geen
1881-1885	42	310	908	Geen
1886-1890	38	346	977	18 ha 1890
1891-1895	45	272	883	72
1896-1900	28	219	687	419
1901-1905	33	276	794	282
1906-1910	12	190	1094	329
1911-1920	9	161	1226	405
1920-1925	3	227	1053	360
1926-1930	0	215	968	469

Tabel 2. Jaarlijks geteelde oppervlakte (per 5 jarig gemiddelde) cichorei, vlas, aardappelen en bieten in de gemeente **Westdongeradeel** (op een totale oppervlakte bouwland variërend van 3200 tot 3700 bunders). Bron: Gemeenteverslagen (aanwezig in het streekarchief te Dokkum).

Uit deze gegevens blijkt dat de oppervlakte aan vlas- en aardappelteelt elkaar aanvankelijk niet zo veel ontlopen. De uitbreiding van het areaal gaat gelijk op maar vanaf de jaren 1871-1875 treedt er een kentering op voor het vlas. De totaal in gebruik zijnde oppervlakte bouwland verandert niet zo veel, zodat de uitbreiding van vlas en aardappelen ten koste gaat van de verbouw van andere gewassen zoals graan en koolzaad. Later als er ook bieten in deze gemeente verbouwd worden daalt de oppervlakte aan granen en koolzaad nog verder. Cichorei was ook een arbeidsintensief

gewas en de verwerking van cichorei in drogerijen was seizoenarbeid in de maanden oktober tot en met december, dus nadat de andere gewassen reeds geoogst waren.

De teelt van vlas

In het noorden van ons land werd het vlas in april of begin mei gezaaid. Aanvankelijk met de hand, later met behulp van een zaaivool en nog later op rijen met een pijpenzaai-machine. Om een mooi uniform gewas te krijgen moest het zaad

zeer regelmatig en vrij dicht op elkaar worden gezaaid (ca. 2400 zaden per vierkante meter). Het vlas heeft een totale groeiperiode van ongeveer 100 dagen.

Na opkomst moest het één- of enkele malen handmatig gewied worden, meestal door vrouwen en kinderen.

Na ongeveer 70 dagen gaat het vlas bloeien. De meest voorkomende kleur van de bloemetjes was blauw maar

in Friesland hebben een aantal boeren in de 19e eeuw, zo rondom 1816, een witbloeiend vlas geselecteerd uit de blauwbloeirassen. Namen die daarbij steeds weer naar voren komen zijn Gelf Jensma uit Ternaard en Geert Gerrits Bijlsma uit Foudgum. Ook is er, proefsgewijs, in 1904 en 1905 rood bloeiend vlas verbouwd, uitsluitend voor de olie uit het lijnzaad.

Een vlasakker kon wel twee weken in bloei staan maar elk individueel bloemetje bloeit maar enkele uren. Is het vlas uitgebloeid dan worden er zaadbolletjes, in Friesland 'de knop' genoemd, met 8 tot 10 zaden gevormd. Tijdens de groeiperiode kan het vlas een lengte krijgen van 80 tot 120 cm. In de stengel heeft zich daarbij een houtpijp gevormd met daaromheen een dunne laag lange vezels.

Als het vlas rijp is wordt het getrokken en niet gemaaid. Dit heeft te maken met de vezel in de stengel, deze is sterk en wil maar moeilijk geknipt of gesneden worden en heeft een lengte die gelijk is aan de lengte van de stengel inclusief de wortel.

Omdat vlas bij ons verbouwd wordt voor de opbrengst van zowel de vezel als het zaad is het van belang om de gehele plant te oogsten. Het trekken gebeurde handmatig en was zwaar werk. 6 handvullen getrokken vlas werden iets gekruist over elkaar gelegd en tot een schoof, ook wel broek of schrank genoemd, gebonden. Het trekken van vlas gebeurde vaak 'in aangenomen' werk door de arbeiders van de boer of door een groep mensen onder leiding van een koppelbaas, de zogenaamde 'ploeg' of 'bende', waarbij vooraf een prijs werd afgesproken, soms per oppervlakte, soms per schoof.

Van een aantal schoven werden hokken of 'stûken' gemaakt om het vlas te laten drogen en verder af te laten rijpen. Daarna werd het vlas op ruiters of in mijten gezet om later in het jaar opgeslagen te worden in de schuur. Ook was het mogelijk om op het land eerst de zaadknop van de stengel te verwijderen, het repelen, waarna het gerepelde vlas in de schuur werd opgeslagen.

Bewerken van vlas

Het repelen

Het vlas moest na het trekken en afrijpen nog een aantal bewerkingen ondergaan. Als eerste werd 'de knop' van de stengel verwijderd, dit gebeurde op een repelbank waarbij (meestal) twee mannen het vlas over een kam haalden. Dit repelen of 'rûpeljen' gebeurde soms op het land met één of enkele 'rûpelbanken' waaronder

een linnen 'rûpelkleed' was gelegd. De schoven werden door vrouwen of kinderen, de z.g. 'oandragers' of 'broekdragers', naar het kleed gebracht.

Was de zaadknop nog niet voldoende droog dan moest die met hulp van de zon en de wind nog wat drogen en werd daartoe op een ander linnen kleed uitgespreid. Als dat 'knopwjrjen' achter de rug was, moest het zaad nog uit de knop worden verwijderd. Soms gebeurde dat direct op het land, maar de knop werd ook vaak in de schuur opgeslagen om pas in de winter te worden gedorst.

Dat dorsen kon met een dorsrol of met de vlegel (wat minder gebruikelijk was) gebeuren. Later kwamen er de knop- of bollenbrekers. Het vrijkomende vlaszaad wordt lijnzaad genoemd en wordt gebruikt voor

zaaizaad of tot lijnolie geslagen in een oliemolen. Lijnolie is een grondstof voor de verfindustrie en voor de levensmiddelen- en veevoerindustrie. Het kaf, het z.g. bolkaf, kon weer worden gebruikt als veevoer.

Het 'rûpeljen' gebeurde ook wel in de winter, maar dan werd het vlas eerst ongerepeld in de schuur opgeslagen. Dus ook weer werk voor in de wintermaanden.

Het roten

Een ander eindproduct van het vlas is de vlasvezel. Deze zit aan de buitenkant van de stengel en is doormiddel van pectine, een eiwitachtige stof, verbonden aan de inwendige houtpijp. Om de vezel vrij te kunnen maken moet de pectinelaag worden opgelost.

Dit kan doormiddel van een rootproces. Het vlas wordt een aantal dagen tot soms, afhankelijk van de temperatuur van het water, enkele weken in een sloot of vaart gelegd om te 'rotten'. Door bacteriewerking wordt de eiwitlaag opgelost. Dit roten was een nauwkeurig werkje, want werd er niet lang genoeg geroot dan was het moeilijk om de vezel te verwijderen van de houtpijp, en werd er te lang geroot dan ging dat ten koste van de kwaliteit en het gewicht van de vezel. Sommige akkerbouwers huurden voor het roten een 'deskundige roter' in.

Na het roten werd het vlas in kleine schoofjes ('rotskeaven') of 'kapelletjes' op droogweiden of stoppeland te drogen gezet. Het roten kon direct in augustus en september gebeuren nadat het vlas geoogst en op het land reeds gerepeld was.

Veelal werd het vlas na de oogst in de schuur opgeslagen, in de winter gerepeld en na de voorjaarswerkzaamheden in de maanden mei en juni geroot. Qua werkzaamheden paste dat beter op de boerderij, maar het nadeel was dat er langer moest worden gewacht om het vlaslint te kunnen verkopen. De weersomstandigheden voor het roten zijn in de maanden april, mei en juni ook gunstiger dan in de nazomermaanden.

Winterwerk: braken, slijpen, zwingelen en hekelen

De werkzaamheden om het vlaslint van de houtpijp in de stengel te verwijderen gebeurde in de winter, veelal in de maanden december tot en met maart, de periode dat er op het akkerbouwbedrijf vrijwel geen ander werk voorhanden was. Soms was dat vlas dat in de voorgaande zomer geogst en in het najaar geroot was, soms was dat vlas dat een jaar eerder geogst was en pas in april, mei of juni van het daaropvolgende jaar geroot was.

Nadat het vlas geroot is kan de vlasvezel vrij gemakkelijk van de houtpijp worden gescheiden. Eerst moest er 'gebraakt' worden. Indertijd gebruikte men de beuk, een houten blok aan een kromme steel, om de houtpijp in de vlasstengel te breken.

Later kwam de handbraak om de houtpijp te breken. Dit was een eenvoudig houten werktuig waarbij het vlas over een aantal op de zijkant staande balkjes werd gelegd en langzaam er over heen getrokken terwijl het met een houten 'klapper' bewerkt werd. Deze klapper had aan de ene kant een handvat en was aan de andere kant scharnierend bevestigd aan de braak. In het begin van de vorige eeuw werden de rolbraken ontwikkeld. Het vlas werd dan tussen twee gekartelde rollen doorgehaald om de houtpijp te breken.

De vrijkomende houtdelen bij het braken, scheven of 'sjudden' genoemd, werden als gratis verkregen brandstof gebruikt voor de kacheltjes in de braakhokken en de arbeiderswoningen.

Na het braken werden de resterende houtdelen van de vezel gescheiden bij het 'slijpen'. Men gebruikte hiervoor een 'slypbraak' waarbij het vlas ook weer dwars over een aantal op de zijkant staande plankjes met een ijzeren beslag werd gelegd en er overheen getrokken en tegelijk met een 'klapper' bewerkt.

Ten slotte moest het vlas gezwingeld worden. De zo goed als 'schone' vlasvezel werd over een zwingelplank gehangen en met een houten spaan, de zwingelspaan, werden de laatste houtdelen met snelle beweging van de vezel verwijderd.

Ongeveer in de jaren 1910 tot 1915 werd de 'Vlaamse trapzwingelmolen' ontwikkeld. Dit was een machine met een ronddraaiend wiel waaraan een aantal spanen waren bevestigd. Middels een trapmechanisme werd het wiel aangedreven.

Om de (te) korte vezels uit het vlaslint te halen werd 'het vlas' ten slotte nog een keer over de hekel gehaald. De hekel is als het ware een 'spijkerkam' met heel veel kleine spijkers vlak naast elkaar op een plankje. Was het vlas uiteindelijk 'schoon' dan werd het in 'poppen' gedraaid. Van een aantal poppen werd een 'bundel' van 6 pond en 2 ons gemaakt. Bij de verkoop van het 'lint' aan de vlaskoopman of op de beurs werd er gerekend in 'bundels'. Buiten Friesland was de rekeneenheid een 'steen' met een gewicht van 2,82 kg vlas. Beide rekeneenheden zijn afgeleid van de Engelse eenheid 'stone'. Het vlaslint was de grondstof voor de vlasspinneren en de linnenwevers. Het afvalproduct of bijproduct van het zwingelen en hekelen was de 'heede' of 'hjidde', bestaande uit korte of gebroken vlasvezels. Deze 'hjidde' mocht de arbeider, c.q. de vlasbewerker, houden en verkopen en hiermee verdiende hij een extraatje. Dat de verleiding soms groot was om wat extra 'afval' te creëren, ten koste van de boer, laat zich raden.

De gehele vlasplant wordt benut

1000 kg ruw vezelvlas zoals dat afgerijpt van het land komt levert na het bewerken (repelen, roten en zwingelen) bij benadering de volgende grondstoffen op:

- 110 kg gezwingeld vlaslint voor de spinnerij (eindproduct in braakhok, grondstof voor de linnenindustrie)
- 80 kg klodden voor de touwslager
- 350 kg lemen of sjudden voor brandstof of isolatiemateriaal
- 60 kg bolkaf voor veevoer
- 110 kg lijnzaad voor zaaizaad of grondstof voor olieslagerij (verf, vernis, veevoer) of farmacie.
- 50 kg vezelafval (hjidde) voor o.a. de fabricage van bankbiljetten en sommige papersoorten
- 20 kg gronddelen en stof
- 220 kg gewichtsverlies door het roten.

De opgegeven getallen zijn gemiddelden waarbij per partij en per ras verschillen op kunnen treden. Per hectare varieerde de opbrengst van jaar tot jaar, maar gemiddeld zal er 9.000 tot 10.000 kg ruw vlas geoogst zijn.

Werken in braakhokken of zwingelketen

Het braken, slijpen en zwingelen gebeurde veelal niet op de boerderij maar in de kleine schuurtjes bij de woning van de arbeider, de zogenaamde braakhokken of zwingelketen. Het waren donkere hokken waarin vanaf 's

morgens vroeg tot 's avonds laat in een zeer stoffige en ongezonde omgeving gewerkt moest worden. Het is bekend dat er soms wel 60 uren per week in het braakhok gewerkt werd. Het braken en zwingelen was stoffig werk zodat velen last kregen van stoflongen en hoesten, de z.g. brakerskoorts. Ventileren was vaak

niet mogelijk omdat er geen raam open kon. De deur openzetten was een alternatief, maar in wintertijd leverde dat weer andere gezondheidsproblemen op.

De inventaris van een braakhok was eigendom van de arbeider zelf en bestond in ieder geval uit een beuk of een braak, een slypbraak, een zwingelbord met zwingelspaan, een hekel, een weegapparaat en een lamp

Twee zwingelplanken met spaan

(met een kaars). Toen de rolbraak (rond 1900) en de zwingelmolen (rond 1915) er kwamen kon er sneller worden gewerkt en werd de beloning per bundel gezwingeld vlas lager. Soms was het niet mogelijk dat een arbeider dit dure gereedschap kon betalen, dan werd het gehuurd van anderen tegen een vergoeding per week of per verwerkte hoeveelheid vlasvezel.

Vanaf de jaren 1920 –1930 kon in de dorpen gebruik gemaakt worden van elektrische stroom voor de aandrijving van de rolbraak en de zwingelmolen. Ook kon gebruik gemaakt worden van stofzuigers en elektrisch licht. Een gehele verbetering.

Werk voor eigen personeel

Het was gebruikelijk dat de vaste arbeider van de akkerbouwer aan het begin van de winter 'het braakhok in ging'. Aan het begin van de week haalde hij dan met een kruiwagen zoveel schoven op bij de boer als hij in één week kon verwerken. Van het aantal ontvangen schoven werd nauw-

keurig aantekening gehouden. Was er niet voldoende ruimte in het braakhok, of moest ook het schaap en/ of de geit daarin gestald worden, dan werd er tussendoor nog eens vlas opgehaald. Vaste prik was dat alle arbeiders van de boer het gezwingelde vlas of lint op zaterdagmiddag per bundel van 3,2 kg inleverden bij de boer. Nadat deze het had gecontroleerd en goedgekeurd werd er contant uitbetaald, afhankelijk van het aantal ingeleverde bundels. Vanwege de kwaliteitsverschillen van het vlas, het roten en de vaardigheid van de braker kon de kwaliteit van het lint nogal verschillen. Een akkerbouwer die kennis van zaken had met betrekking tot zijn geteelde vlas en het verloop van de roting en tevens de vaardigheid kende van zijn arbeiders, wist vrij nauwkeurig hoeveel bundels vlas hij aan het eind van de week van elke arbeider kon verwachten. Omdat de arbeiders allemaal tegelijk op zaterdagmiddag hun bundels vlaslint inleverden wist men van elkaar precies hoe er gewerkt werd.

De belangen van de boer en de arbeider waren op dit hoofdstuk tegenstrijdig, de arbeider wilde graag gemakkelijk bewerkbaar, vrij langdurig geroot vlas gebruiken om in zo kort mogelijke tijd een grote hoeveelheid vlas te kunnen 'schonen'. Door dit lange roten ging de kwaliteit van de vezel achteruit en er trad gewichtsverlies op en daar had de boer geen belang bij. Van lang of te lang geroot vlas kreeg men ook meer afval, de 'heede' of 'hjidde'. Het feit dat de arbeider de 'hjidde' mocht houden en verkopen resulteerde soms in een kleiner aantal bundels gezwingeld vlas voor de boer.

Trekarbeid

Het is een bekend verschijnsel door de jaren heen dat mensen uit gebieden met een te groot aanbod aan arbeiders tijdelijk naar gebieden trokken waar werk was. Bekende voorbeelden daarvan zijn de hannekemaaiers uit Duitsland en de seizoenarbeiders. Ook bij de vlasteelt had men arbeidspieken. Als het vlas handmatig gewied moest worden, als het getrokken moest worden en later als het gebraakt en gezwingeld moest worden.

Zo gingen er bijvoorbeeld mensen uit de gemeenten Tietjerksteradeel en Dantumadeel naar de Friese- en Groningerklei om daar seizoenarbeid te verrichten, ook in het vlas. Aan het begin van de week liep men daar dan heen, overnachtte bij de boer in de schuur en ging aan het eind van de week weer op huis aan. De hoeveelheid werk en de daaruit voortvloeiende beloning kon per seizoen nogal verschillen. Het aantal mensen dat op deze wijze werk kon vinden was uiteraard ook afhankelijk van de geteelde oppervlakte vlas, het aantal eigen arbeiders in dat gebied en het aantal werkzoekenden in de gemeenten waar het vlas verbouwd werd.

Diaconale hulpverlening en gemeentelijke werkverschaffing

De losse (boeren-)arbeider, zonder een contract voor het gehele jaar, kwam in de late herfst op straat te staan zonder werk en inkomen. Ook de gardenier, de kleine boer met arbeidsintensieve akkerbouwgewassen, had 's winters weinig lonend werk en moest daardoor ook vaak een beroep doen op de armenzorg van de diaconie of de armvoogdij van de burgerlijke gemeente, evenals werkeloze werknemers uit andere beroepsgroepen.

Uit literatuur en gemeenteverslagen blijkt dat zowel de diaconie (de kerk) als de burgerlijke gemeente liefst zo weinig mogelijk 'klanten' hadden en het braken van vlas aangrepen om het aantal werkelozen te beperken, zeg maar de betalingen uit de diaconiekas of gemeentekas binnen de perken te houden. Per dorp was vaak de plaatselijke armvoogdij de uitvoerende instantie of er was een 'commissie ter bestrijding van de werkeloosheid'. Er werd dan collectief vlas aangekocht bij één of enkele boeren en gedistribueerd onder de werkelozen, die het vlas 'schoon' maakten. Per gemeente kon deze vorm van werkverschaffing verschillend worden geregeld.

Afbeelding van een braker en zijn hulp voor een braakhok.

Links staat een braak, rechts een slijpbraak en middenvoor staat een mes voor het verwijderen van de laatste 'sjudden' uit het lint.

2. VLASBEWERKEN TER BESTRIJDING VAN DE WERKELOOSHEID

In het akkerbouwgebied langs de Waddenkust in Friesland heerste vroeger gedurende de wintermaanden een grote werkeloosheid omdat er in de periode van eind december tot eind maart vrijwel geen lonend werk voorhanden was. Deze seizoengebonden werkeloosheid had ook grote consequentie voor de Armvoogdij(kas) van de verschillende gemeenten.

Sinds de invoering van de gemeentewet in 1851 zijn de burgerlijke gemeenten gehouden om jaarlijks een gemeenteverslag te maken. In een aantal hoofdstukken wordt er verslag gedaan van het reilen en zeilen van de gemeente en haar inwoners. Een dankbare bron voor de lokale sneupers en historici!

Bij mijn zoektocht naar gegevens over de vlasbewerking heb ik me voornamelijk gericht op de jaarlijkse verslagen van de voormalige gemeente Westdongeradeel en dan ook nog maar alleen tot de hoofdstukken 'Landbouw' en 'Armenzorg'. Om niet alle gegevens met eigen woorden behoeven weer te geven worden nogal wat citaten gebruikt die cursief afgedrukt zijn.

De verslagen over de landbouw waren vaak niet zo erg uitgebreid, vrijwel altijd wordt er een korte beschouwing gegeven over het groeiseizoen, de opbrengsten, de eventuele ziekten in de gewassen of bij de dieren. Ook worden elk jaar de geteelde oppervlakten genoteerd. Soms wordt er melding gemaakt van nieuwe rassen in de akkerbouw of 'vreemde rassen' bij de veehouderij en het gebruik of de import van nieuwe machines.

Over de Armenzorg zijn de verslagen veel langer en de opmerkingen soms behoorlijk pittig. Gemeentelijk was er één centrale Armvoogdij, waarbij er per dorp een armvoogdijcommissie werkzaam was die een 'eigen kas' beheerde. Toen in 1851 de verslaglegging begon, waren er naast en samen met de dorpscommissies van de Armvoogdij meer of minder spontaan ontstane of mogelijk uit de nood geboren, '*Vlasbewerkings-commissies*' werkzaam in Ternaard en Holwerd. Er wordt geen melding gemaakt of er in de andere dorpen ook dergelijke 'Vlascommissies' waren. Wel is zeker dat er in alle dorpen 's winters vlas bewerkt werd door werkzoekende arbeiders, onder supervisie van de Armvoogdij.

In de buurgemeenten langs de Waddenkust zoals Oostdongeradeel, Ferwerderadeel, Het Bildt, Barradeel, Kollumerland en Wonseradeel zijn gelijksoortige ontwikkelingen en activiteiten geweest met als doel de werkeloze arbeider gedurende de winter aan een zelf verdiend inkomen te helpen.

Echter niet vergeten moet worden dat er daarnaast nog veel meer vlas

bewerkt werd door de vaste arbeiders van de grotere boeren, dan dat er vlas verwerkt werd door 'de armvoogdij'.

Vlasbewerkingscommissies uitgaande van de Armenzorg in Ternaard en Holwerd.

Over deze verenigingen van ingezetenen lezen we in 1851:

In eenige dorpen hebben zich de ingezetenen zich vereenigd, om telken jare eene zekere hoeveelheid vlas te verbouwen, dat gedurende den winter door werkgebrek-hebbende arbeiders wordt bereid. Aanvankelijk scheen deze vereeniging van nuttigen invloed te zijn. Doch reeds nu beginnen er zekere nadeelen te openbaren, die trouwens onafscheidelijk verbonden zijn aan de pogingen om op een kunstmatige wijze werk te verschaffen. Vooreerst ontnemt zulks aan een gardenier vele grond geschikt voor den vlasbouw en werkt het mede tot verhooging van den huurprijs der landen, terwijl in de tweede plaats menig arbeider op deze gelegenheid tot het verkrijgen van werk steunt en diensvolgens in den winter weinig moeite doet om elders werk te zoeken. Dit heeft dan ook reeds ten gevolge gehad dat de maatregel in het dorp Ternaard, waarbij het eerst is toegepast, thans op verre na niet die gunstige uitkomsten oplevert, als bij den aanvang. Het is er mede als met vele van die palliatieven(1) en kunstmiddelen, die met de beste bedoeling worden aangewend, doch in de gevolgen, dikwijls het tegendeel uitwerken, van hetgeen men er zich van beloofde. Werkinrigtingen kunnen tijdelijk eenig nut stichten, op den duur, strekken zij tot versterking, tot voeding der armoede'.

Kort samengevat geen geweldig optimistisch verhaal voor de toekomst.

Over de landbouw wordt geschreven dat het een misoogst is voor het vlas, en daardoor 'hebben niet alleen de gardeniers veel geleden, maar is bovendien aan de arbeiders veel werk ontnomen. Gelukkig is aan het daardoor ontstaane werkgebrek eenigszins tegemoet gekomen door de zachte winter, waardoor aan de arbeiders gelegenheid werd gegeven om op het veld werkzaam te zijn'.

Een paar jaar later wordt nog eens duidelijk omschreven hoe men deze commissies moest bekijken:

'Ofschoon deze verenigingen zeer nuttig werkzaam zijn, kunnen zij evenwel niet als afzonderlijke instelling van weldadigheid aangemerkt worden. Zij hebben geen ander doel, dan om de armbestuurders enigszins in hunne moeilijke taak tegemoet te komen en verschaffen de grondstoffen die dan onder toezigt der armbestuurders door bedeelden of niet bedeelden en door werkzoekende arbeiders worden

bewerkt, en daarna aan den eigenaar terug keeren, die na bereiding het gewone loon daarvoor betaalt.

Te Ternaard hebben de landbouwers zich onderling verbonden om beurtelings een zeker getal bunders met vlas te bebouwen, om dat in den winter onder toezigt van het Armbestuur te doen bewerken. De arbeiders die de landbouw niet beoefenen hebben zich mede onderling verenigd en huren jaarlijks land voor de vlasbouw. Te Holwerd volgt men eene andere wijze, daar koopt men het vlas in de schoof. De beide instellingen hebben zich gesterkt tot leniging der armoede'.

De verslagen blijven ondubbelzinnig met het vermelden van de goede werken van deze eigenlijk ongewenste commissies.

'Die verenigingen toch zijn weer op de daarbij omschreven wijze nuttig werkzaam geweest en hebben in den winter aan veele handen werk verschaft. Maar zoals alle palliatieven heeft ook dit middel zijne schaduwzijde. Immers het kweekt de zorgeloosheid bij den werkman aan, hij heeft nu niet rond te zoeken om werk, meent hij, de Commissie tot werkverschaffing doet dit voor hem. Dit kwaad is bijna onafscheidelijk aan deze en vergelijkbare inrigtingen verbonden. Wij gelooven evenwel dat deze instellingen meer nut dan kwaad doen. Ja! Wij zijn daar stellig van overtuigd en dit zegt reeds veel. Niet van alle instellingen tot voorkoming en beteugeling der armoede, zouden wij zulk een getuigenis durven geven'.

Het einde van de gemeentelijke 'vlascommissies'

Over het algemeen gaat het weer beter in de landbouw en daardoor is er minder werkeloosheid zodat de beide 'Vlascommissies' overbodig worden. Dat lezen we in het verslag van 1859:

De 'Commissiën tot werkverschaffing door vlasbereiding' te Holwerd en Ternaard hebben zich ontbonden. Bij de ruime gelegenheid om werk te bekomen is het doel waartoe die Commissiën werkzaam waren vervallen. Bovendien had die werkverschaffing hare nadeelige zijde als kunstmatig verhoogden van dagloonen en overneming van de zorg om werk te bekomen, van den arbeider, en daardoor bevordering van zorgeloosheid. Werk was er het geheele jaar overvloedig, meer dan disponibele handen, de verdiensten waren voor de arbeider ruim. Dit voor den werkman gelukkig verschijnsel laat zich uit drie verschillende oorzaken verklaren, te weten:

A. uit de heerschenden koortsepidemie, die vele handen aan den arbeid ontnam. Deze tusschen poozende koorts was dit jaar heviger en ernstiger

dan de beide voorgaande jaren

B. uit den aanleg van verschillende publieken werken als wegen en vaarten waardoor vele arbeiders gevorderd werden en

C. uit den welvaart die de landbouwers, maar vooral de gardeniers genoten, waardoor meer vlijt en zorg aan de landen kan worden besteed dan vroeger en dus weder meer arbeiders noodig waren

De gardeniers hadden een voordelig jaar, want de aardappels zijn tegen hooge prijzen afgezet. Wel werd het gewas matig duur, doordat ziekte, ofschoon later dan gewoonlijk ontstaan, een goed gedeelte van den oogst hier, was de ziekte weggebleven buitengemeen voordeelig zoude zijn geweest, verloren deed gaan.

Het vlas werd niet alleen in goede hoeveelheid gewonnen, maar was tevens van een beste hoedanigheid en is tot goede prijzen verkocht. Het lijnzaad gaf een behoorlijken opbrengst en had een vrij goede kwaliteit, de prijzen waren eerder hoog dan matig. Uit het vorenstaande blijkt dat de uitwendige omstandigheden voor den werkman, dus ook waar het armwezen betreft, in het algemeen gunstig te noemen zijn. En ieder zoude gunstige, zeer gunstige resultaten verwachten, want behalve de koorts epidemie was de toestand van den arbeider, men zoude bijna zeggen, zoo gewenscht mogelijk'.

Het is niet allemaal goud wat er blinkt

De tijden gaan beter, de arbeiders worden zich bewust dat ze een belangrijke schakel vormen in de landbouw, maar dat houdt niet automatisch in dat het de kleine landbouwer, de gardenier, ook voor de wind gaat. In het verslag van 1860 lezen we:

'Dat de arbeider weet dat hij onontbeerlijk en gewild is, werkt nadeelig. Hij gevoelt het al te zeer dat de bestaande behoefte aan handen, hem tot behoud van werk verzekert, ook wanneer hij zijn tijd gedeeltelijk verbeuzelt. De kleine landbouwers- of gardeniersstand klaagt bitter over de onbedrevenheid en luiheid der arbeiders en het is een treurige ervaring dat de lagere standen zich de voorspoed onwaardig toonen. Dat de gardenier hierdoor belangrijke schade lijdt behoeft geen betoog,

immers de dagloonen worden juist hierdoor bovenmatig duur. De productie, reeds met hooge landhuren bezwaard, wordt door die overdreven dagloonen zeer gedrukt, en het is daar aan toe te schrijven dat de gardeniersstand in de laatste tijd niet meer is toegenomen'.

In een gemeente als Westdongeradeel waar men in hoofdzaak afhankelijk was van de inkomsten uit de landbouw, had een misoogst van één van de hoofdgewassen rechtstreeks invloed op de werkeloosheid en de aanvragen voor ondersteuning vanuit de Armvoogdij. Het verslag van 1863 is daar duidelijk in:

'Het goed gelukken van vlas- en aardappelbouw zijn de voornaamste oorzaken van de vooruitgang in onze gemeente. De vlasbereiding toch, is in den winter bijna de eenige werkzaamheid van den arbeider. In den zomer eischt zij eveneens vele handen. Is dus de vlasbouw gelukt, zoals in het afgelopen jaar en in het daaraan voorgaande, dan kan het niet uitblijven of de aanvragen om ondersteuning zijn minder talrijk dan in jaren waarin de vlasbouw minder goed is geslaagd.

De aardappelen waren bovendien tegen matige prijs te bekomen, en Mijne Heeren (gemeentebestuurders), het is U bekend dat deze vrucht een groot deel uitmaakt van de voedingsstoffen der armen in dezer Gemeente. Dit werkt dus ook het armwezen in de hand.

In dezen vooruitgang des armenwezens en in de oorzaken er van, zien wij weder hoe weinig op den toestand de armenwezens te rekenen valt. In 1861 was de vlasbouw mislukt, in 1862 zag men de arbeider, de jeugdigen arbeiders zelfs, zich naar de armvoogdijkas begeven om ondersteuning te erlangen.

In 1862 was het resultaat der vlasbouw beter, in 1863 ging het armenwezen vooruit. Het is eene treurige ervaring, Mijne heeren!, die wij weder hebben opgedaan, dat de arbeider in de Gemeente zoo afhankelijk is van het goed of minder goed gelukken van één der landbouwproducten.

Doch door die ervaring worden ons middelen aan de hand gegeven om te bevorderen dat die toestand ophoude.

- *Vooreerst zien wij er in dat arbeider beter moet worden ontwikkeld.*
- *Hij moet leeren zich zelven te redden.*
- *Hij moet worden overtuigd dat hij geene bedeeling mag vragen, zoolang hij in de kracht des levens is, maar dat hij, zoo hij hier geen werk kan bekomen, zich elders daarvan moet voorzien.*
- *De gehechtheid aan plaatsen en de vrees om te verhuizen moet worden uitgebannen.*
- *De overtuiging moet bij hem levendig worden gemaakt, dat hij hier niet mag ledig loopen, zoo elders gelegenheid tot werken is.*

- *Hij moet leeren zelf middelen van bestaan uit te vinden, zoo zijn eigen ontoereikend is, om in het onderhoud van hem en zijn gezin te voorzien.*

Dit een en ander vermochten wij van het onderwijs.

- *Wel zullen wij nog lang met vooroordelen hiertegen te kampen hebben,*
- *Wel zullen wij nog eenige tijd moeten zien dat in den ouder eenigen sleur wordt voortgegaan,*
- *Doch van het opkomend geslacht verwachten wij toch verbetering.*

Het opkomend geslacht, dat van onderwijs profiteert zal een degelijker klasse van menschen worden'.

Weer, wind, rupsen en ziekten in het gewas hebben invloed op de werkgelegenheid.

Het gaat goed in de akkerbouw vanaf de jaren zestig in de negentiende eeuw. Er worden goede prijzen gemaakt, toch houden de plaatselijke Armvoogdijcommissies werk, ondanks het feit dat de 'vlascommissies' niet meer werkzaam zijn, blijven de inkomsten uit de vlasbewerking het belangrijkste middel voor de arbeider om in de winter een inkomen te verwerven. Dat weer en wind daarbij een rol kunnen spelen blijkt uit de volgende selectie van opmerkingen.

In het ene jaar 'was er een zachte winter, zodat lang veldwerk verricht kon worden en gewerkt kon worden aan de wegen. Ondanks de geringe voorraad vlas hebben onderscheidene verbouwers nog onbewerkt vlas overgehouden'. En dus bleef de verbouwer met een onverkochte partij vlas zitten en had die een lager besteedbaar inkomen.

In een ander jaar was er 'door de goedkoopte van de aardappelen in het voorjaar en den zachte winter van 1866, alsmede door de ruime vlasarbeid, de aanvraag om ondersteuning niet zo groot als men verwacht had. Ook de zachte winter heeft veel tot den gunstigen toestand (van de armenzorg) bijgedragen'.

Het jaar daarop hadden de Armbesturen van Holwerd en Ternaard meerdere uitgaven want 'Door ongunstigen vlas-, cichorei- en aardappelbouw waren er lang niet zoo veel werkzaamheden. Ook waren de prijzen hoger tengevolge van de schaarste'.

In 1868 heeft het vlas last van rupsen. 'Daarvan heeft het vlas veel te lijden gehad, ware dit niet het geval geweest, dan zou het vlas een uitstekenden oogst hebben opgeleverd. Dat vlas, wat op de gewone zaaitijd is gezaaid is, was het minst onderhevig aan 't gedierte, terwijl dat, wat vroeg gezaaid was en de late stukken er het minste (zal moeten zijn het meeste, GH) van te lijden hebben gehad. Hoe digter aan zee hoe erger het was'.

Weer een jaar later 'hebben de cichorei en het vlas, wat beide belangrijke producten in onze gemeente zijn, best opgeleverd en veel meer dan in 1868, doch door de lage prijzen zijn de winsten weer niet zo goed'. 1871 was een vruchtbaar jaar, maar de vlasprijzen zakten.

'Over het algemeen waren de uitgaven van het Armbestuur wel niet zóó ongunstig, maar toch een mingunstig jaar hebben gehad de armbesturen van Holwerd en Hantumhuizen, in het eerstgenoemde dorp leed men vrij wat schade op het aangekochte vlas voor werkverschaffing in de wintertijd, tengevolge van de daling der vlasprijzen; hetzelfde wat ook een groot nadeel berokkend heeft aan de administratie van het Ternaarder armbestuur. Bovendien lokt het groot aantal arbeiderswoningen te Holwerd vele armen naar dat dorp, wat bij de winter, als er werkgebrek is, tot grote bedelingen aanleiding geeft.

De toestand van het armenwezen te Foudgum, Hantumeruitburen en Waaxens is vrij gelijk gebleven, maar die van Nes, Raard, Betterwird en Hiaure is vooruitgegaan. Te Nes is in 1872 weinig behoefte geweest omdat de visserij daar een goed middel van bestaan gaf en de daglonen der arbeiders hoger zijn geworden terwijl er in de winter geen gebrek aan vlasarbeid is geweest'.

In 1873 was het de harde wind op 25 juni die veel schade aan de gewassen toebreacht en op 11 juni 1882 veroorzaakte de hagel een enorme schade aan de gewassen.

Bundels lint (van 3,2 kg) in balen pakken.

Goede en slechte tijden volgen elkaar op

In het verslag van 1888 lezen we dat de groeiende werkgelegenheid tijdens de vroegere bloeiperiode in de landbouw nu als boemerang werkt op de kosten van de Armvoogdij: 'De te grote ophooping van arbeiders wat jaarlijks meer voelbaar wordt tengevolge van den geringeren verbouw van vlas en cichorei, waardoor eertijds vele arbeiders naar hier gelokt werden'.

1891 was een zeer gunstig jaar voor de landbouw. Maar voor de armenzorg waren er toch nog enkele opmerkingen: 'Sommige Armbesturen zijn van

oordeel dat ook de hoge broodprijzen tot de minder gunstigen toestand (van de armenzorg) hadden medegewerkt. De slechte uitkomsten van de zeevisscherij te Wierum en Moddergat veroorzaakten daar de grootere armoede.'

Dat de kerken (de diaconieën) en de burgerlijke gemeente beide een taak hadden bij de bestrijding van de armoede onder hun gemeenteleden en inwoners was geen punt van discussie. Van onderling overleg is echter maar weinig tot niets terug te vinden in de verslagen van de Armvoogdij. Wel werd er gekeken naar de activiteiten van de kerken. Zeer duidelijk was de opmerking in het verslag van 1894 daarover:

'Naar aanleiding van de zo-even genoemde verslagen mogen wij Uwe Vergadering, de mededeeling niet ontzeggen dat de bedeeling nu evenals in de voorgaande jaren, grotendeels geschiedt uit liefdadigheid en in 't kleinste deel slechts uit het oogpunt van verlichting van personen en goederen, dat tegen de letter der wet is.

Hiermee is echter weinig te waarderen, zoolang niet de diaconieën door de giften aan ingezetenen, zij beter in staat worden gesteld aan hunnen verplichtingen te voldoen. Het Burgerlijk Armbestuur te Hantumhuizen meldt in dit opzicht, dat de doleerende gemeente aldaar die, met betrekkelijk geringe middelen, wel doet en geen onderscheid maakt tusschen geloofsgenooten en andersdenkenden.

Het Burgerlijk Armbestuur te Ternaard acht het wenselijk dat de verschillende armbesturen in de gemeente meer gelijkmatig bedeele, daar het meermalen is gezegd dat men in andere dorpen ruimer toebedeelt dan in Ternaard. Daarom zou het houden van een zamenkomst door de armbesturen, nu en dan, tot het houden van onderling overleg aan te beveelen zijn'.

Er komen nieuwe initiatieven uit de bevolking en andere mogelijkheden om de kost te verdienen

Tegen de eeuwwisseling van 19e en 20e komen er initiatieven uit de bevolking om zelf de armoede aan te pakken en minder afhankelijk te zijn van 'de bedeling'. Zo worden er in Ternaard en Holwerd particuliere 'Commissies tot werkverschaffing' opgericht

In het verslag van 1901 lezen we:

'Vanwege de betere toestand van het landbouwbedrijf hadden de arbeiders weinig over werk te klagen. Bovendien is de daghuur van den arbeider in den laatsten tijd gestegen, terwijl het getal van hen, die hun eigen winterprovisie verbouwen, van lieverlede toeneemt.

Ook de aanleg van den Spoorweg door deze gemeente droeg het zijne tot

de gunstigen toestand van het armwezen bij, omdat vele arbeiders een geruimen tijd des jaars aan het maken van dien spoorweg een flinke daghuur konden verdienen.

En nog eene andere oorzaak werkte tot den beteren toestand mede. Wij bedoelen het steeds toenemen van het aantal visschers uit deze gemeente, die naar elders (met name Emden, Maassluis en Vlaardingen, GH) gaan om zich te verhuren als schippersknechten, voor het uitoefenen van den haringvisscherij'.

Ook gaan er mannen naar Duitsland om daar in de landbouw of in de fabriek te werken omdat de lonen daar hoger zijn dan in onze gemeente. Door al deze zaken wordt er minder vaak een beroep gedaan op de armenzorg.

Bovendien hadden ook vele arbeiders een geruime tijd werk aan de verzwaring der Zeedijken te Wierum, Moddergat en Holwerd, terwijl onderscheidene werk elders gingen zoeken.

Braker bij braakhok

Noot:

1. lapmiddel

3. VLASBEWERKEN DOOR “VERENIGINGEN VOOR WERKVERSCHAFFING”

De gemeente had er in de 19^e eeuw belang bij dat zoveel mogelijk mensen ‘uit de bedeling’ zouden blijven en probeerde daarom doormiddel van vlas aan te kopen rendabel werk binnen de gemeente te creëren. De gemeentelijke verslagen sinds 1851 maken daar uitgebreid melding van, zo ook die van Westdongeradeel. Echter ontbreken vrijwel alle verslagen van verwerkte hoeveelheden alsmede overzichten van kosten en baten. Aan de schaarse stukken daaromtrent in het Streekarchief te Dokkum zijn de volgende gegevens ontleend.

Vlaskaopen door gemeentelijk Armbestuur

In de verantwoording van de “Gecommitteerden tot den aankoop van vlas voor het Armbestuur in de gemeente Westdongeradeel” van hun activiteiten in de winter van 1879-1880 kunnen we in grote lijnen de werkwijze van het gemeentelijk Armbestuur destilleren.

- Er zijn een viertal gecommitteerden aangesteld om vlas te kopen. In de rekening en verantwoording wordt *‘Provisie aan de Commissie betaald’*. De heren T. van Dijk, G. van der Gang, R. Bergmans en G.K. Jaarsma ontvangen met z’n vieren voor 100 werkdagen f. 250,--
- De Commissie krijgt een renteloos voorschot van f. 9.500,-- uit de gemeentekas om (geroot) vlas aan te kopen. Het vlas wordt gekocht bij de landbouwers A. Kootstra, K. Juist, K. Bolt, B. Straat en H. Boerma, in totaal 84.326 kilo en 9.123 schoven.
- Waarschijnlijk wordt het vlas in de provincie Groningen gekocht omdat het per schip en per wagen aangevoerd wordt. Was het vlas in de eigen gemeente verbouwd dan behoefde er geen schip aan te pas te komen. In de jaren 1909 en 1910 zijn ook grote hoeveelheden vlas in de provincie Groningen aangekocht. Totaal wordt er aan vrachtkosten ruim f. 630,-- betaald.
- Het vlas wordt (in een aantal keren) verkocht aan de armvoogdij-commissies in de verschillende dorpen, welke ook *‘de kosten berekend naar de koopsom’* betalen:

Ternaard	ontvangt 12.626 schoven en 12.203 kg vlas voor f. 1.782,20
Holwerd	ontvangt 17.900 schoven, 28.929 kg vlas voor f. 2.808,97
Hantum	ontvangt 5.719 schoven en 10.883 kg vlas voor f. 1.022,22 ⁵
Hantumhuizen	ontvangt 3.243 schoven en 3.389 kg vlas voor f. 549,76
Brantgum	ontvangt 3.303 schoven en 3.498 kg vlas voor f. 467,92
Nes	ontvangt 5.251 schoven en 9.823 kg vlas voor f. 1.025,10
Wierum	ontvangt 8.870 schoven en 15.601 kg vlas voor f. 1.516,95 ⁵

- Totaal worden 56.912 schoven en 84.326 kg vlas aan de dorpen verkocht. Er zijn meer schoven verkocht dan aangekocht. Het is mogelijk dat er nog een restpartij van het vorige jaar aanwezig was.
- Het vlas dat aangekocht is moet geroot vlas zijn want er worden geen kosten gemaakt voor het roten van het vlas. Hoe zwaar de rootschoven zijn is moeilijk na te gaan, kennelijk zijn daar wel bindende afspraken over gemaakt. Een enkele keer wordt er gerekend met 'dubbele schoven'.
- Er van uitgaande dat een rootschoof 1 kg weegt dan is er in totaal 141.238 kg vlas aangekocht, dat ongeveer overeenkomt met de verbouw van circa 20 tot 25 hectare vlas, voor de werkverschaffing in de gemeente. Daarnaast is er in 1879 in de gemeente Westdongeradeel nog 529 hectare vlas verbouwd en in hoofdzaak verwerkt voor rekening en risico van de landbouwer en de gardenier en hun arbeiders. Ongetwijfeld zullen er een aantal partijen vlas, veelal van de beste kwaliteit, vanaf het land verkocht zijn aan kooplui uit Zeeland en België
- Met de verkoop van het vlas aan 'de dorpen' had de commissie in hoofdzaak de gemaakte kosten weer vergoed en kan het renteloos voorschot (grotendeels) weer teruggestort worden in de gemeentekas.

Uit deze gegevens is niet na te gaan hoe de plaatselijke commissies in de dorpen werkten, hoe deze hun kosten terugverdienden en hoe de vlasbewerkers aan hun verdiende loon kwamen. Het meest logische is dat het 'schoon gemaakte vlas', dus het eindproduct van de vlasbewerking, verkocht werd aan een vlashandelaar en dat uit die opbrengst de arbeiders hun loon en de plaatselijke commissies hun onkosten, inclusief de aankoopkosten van het vlas, vergoed kregen. Of dan de Armvoogdij nog 'bij moet springen' is niet duidelijk maar zal waarschijnlijk afhangen van de prijs die gemaakt kon worden voor het bewerkte vlas.

Het verslag van 1893 meldt:

'In de dorpen Holwerd, Ternaard, Wierum en Nes hebben ingezetenen Commissies in het leven geroepen met het doel van het verschaffen van werk, in de nood der arbeiders te voorzien. Te Holwerd geschiedde dat meest door aankoop van vlas, in de andere drie dorpen door het laten slatten en dempen van sloten, het verbeteren van wegen en paden. Te Nes ook door aankoop van vlas.'

Werkverschaffing voor de arbeidende stand in de dorpen Holwerd en Ternaard

In het laatste jaren van de 19e eeuw werd er van gemeentewege niet meer geroot vlas aangekocht ter bestrijding van de werkeloosheid. Wel zijn er in die periode van verschillende zijde verzoeken geweest dat de gemeente vlas

zou aankopen of dat de gemeente land zou huren om daarop vlas te verbouwen voor risico en rekening van de gemeente.

Toen de gemeente het niet meer als haar taak zag om op dit terrein actief te zijn, zijn er vanuit de bevolking initiatieven ontwikkeld om collectief vlas te bewerken. In de gemeenteverslagen worden vrij vaak de 'verenigingen tot werkverschaffing' te Holwerd en Ternaard genoemd. Of er in de andere dorpen ook dergelijke initiatieven ontwikkeld zijn blijkt niet uit de genoemde verslagen. Mogelijk dat men in die dorpen geen beroep op de 'gemeentekas' behoefde te doen. Ongetwijfeld is er in een aantal dorpen van Westdongeradeel veel vlas bewerkt bij de boeren zonder dat de gemeentelijke armvoogdij of de diaconieën daarbij een rol behoeften te spelen.

Rekening van 'De werkverschaffing van werk aan de arbeidende stand in het dorp Holwerd', over de periode november 1888 tot en met maart 1889.

Aan het begin van het seizoen wordt geld geleend van K. Ypma, Jan Pieters Bakker, B. Ypma Kzn en Jacob Willems Hiddema, totaal f. 3.000.--. Niet verantwoord wordt de terugbetaling van het geleende geld. In Februarij wordt er nog eens f. 2.000.-- geleend van Fokkema en van Van Kleffens. Dit bedrag wordt eind maart wel weer terugbetaald.

Johannes Bergmans koopt over het algemeen 'het vlas' (is dus gezwingelde vlas of lint), een klein gedeelte wordt aan Eelke Jouta verkocht. Afzonderlijk wordt de verkoop van vlas verantwoord van Jorrit Olivier en van Ulbe van Zinderen. In totaal wordt er voor f. 7.652,20⁵ aan vlas verkocht.

Reiskosten worden betaald voor reizen naar Westeremdden, Muntjezijl, Metslawier, Dokkum, Feerwerd, Bedum, Grijpskerk, Winsum, Zuidwolde, Groningen en Grootegast. Verder worden er reiskosten betaald voor aankoop van vlas in Feerwerd en reiskosten voor 'het ontvangen' van vlas in Garnwerd. De totale reiskosten zijn f. 257,79.

Vlas wordt gekocht bij Hendrik H. de Jong (te ?), D. Kooi te Garnwerd, Hamming te Garnwerd, Van der Molen uit Garstermolen, G. Rikeles te Feerwerd, A. Koolstra te Baflo, Zuideveld te Grijpskerk, Aalfs te Bedum, B. Bosch te Winsum, Aalfs te Burum. Totale kosten van de vlasaankoop is f. 6.654,52.

Wagenvracht wordt betaald aan Andries Miedema, vracht wordt betaald aan J. Boonstra, vlasrijden wordt betaald aan Jitze van der Mei, Anne A. van der Meulen en aan Andries Miedema. Schipvracht wordt betaald aan Hovinga, Wouda, Bernardus Eelhart, Pieter Riemersma, Jan Boonstra en Pieter R. Eelhart.

Joh. Bergmans, E. Zuidema, Jorrit Olivier, U. van Sinderen en U. Dijkstra worden betaald voor 'het schoonmaken' van vlas. Totaal ruim f. 1.825,--. Gosse de Graaf en Hillebrand worden betaald voor het 'vlasopmaken' (het gezwingelde vlas samenbinden tot 'poppen' of 'bundels'). Commissieloon wordt betaald aan E. Zuidema, Hillebrand ontvangt ook commissieloon. Elke Jouta en Ids W. Bierma worden betaald voor het 'ontvangen van vlas', resp. f. 35,-- resp. f. 10,--. (Waarschijnlijk zijn deze personen aanwezig geweest bij het opladen van vlas bij de boer.) Friezenberg krijgt betaald voor port en zegel. Er wordt f. 1,-- betaald voor werkloon om twee monsterbundels te maken. Dirk Miedema ontvangt f. 40,-- voor bergloon. Tweemaal wordt een bedrag aan telefoonkosten opgevoerd. Rijtuighuur wordt betaald aan H. Luims en aan wed. K. de Kuur. Het totaal van deze kosten is f. 282,02.

Enkele opmerkingen:

- Het vlas wordt aangekocht voor $6\frac{3}{4}$, $6\frac{1}{4}$, 8 en 9 cent per schoof. Het wordt in een enkel geval doorverkocht voor $11\frac{1}{2}$ en 15 cent per schoof.
- De aankoopkosten voor 'het vlas' waren f. 6.654,52 (69,6%), reiskosten f. 257,79 (2,7%), vrachtkosten f. 547,72 (5,7%), schoonmaakloon ca. f. 1.825,-- (19,1%) en de andere kosten f. 282,02 (2,9%). In totaal f. 9.567,05. Daar tegenover staat de verkoop 'van vlas' f. 7.652,20⁵. Een tekort dus van f. 1.914,85, de nog af te betalen leningen van f. 3.000 niet meegerekend.
- Afzonderlijk is vermeld dat aan Jorrit Olivier voor 1543 schoven f. 300,88⁵ (= 19,5 ct/ schoof) betaald is en dat voor 'het vlas van Jorrit Olivier' f. 398,92 ontvangen wordt. Mogelijk dat dit een partij vlas is die in Holwerd verbouwd is en waarmee 'de commissie f. 98,-- verdiend zou hebben)

Aanvullende informatie over een mogelijke beloning van de vlasbewerking lezen we in het gemeenteverslag van 1898:

"Te Holwerd is een Commissie van werkverschaffing bezig geweest tijdelijk in de grooten nood te voorzien en in den loop van het jaar werd (ook) aan de vereniging "Patrimonium" en de "Sociaal Democratische Arbeiderspartij" aldaar f. 1.600,-- subsidie verleend. Op het eind des jaars verzocht deze laatste vereniging om (...) vlas te mogen aankopen ter verwerking, tegen een minimum loon van 40 Cent per bundel en geheel voor risico der gemeente. Wij adviseerden U.V. (uwe vergadering van de gemeenteraad, GH) dit verzoek van de hand te wijzen. Omdat de gemeente anders het standpunt zou innemen van werkgeefster, met gewoonlijk dubbel en meer dan dubbele geldkosten, er duidelijk uit komt, als men weet dat de gemeente er in de jaren 1879 en 1889, toen zij ook als zelfstandig instituut optrad, het tekort moest dekken met lenigen,

respectievelijk van f. 12.500,-- en f. 6.220,--, en dat nog wel in een tijd dat er in vlas goed geld kon worden verdiend. U.V. vereenigde zich met onze zienswijze en wees het verzoek af.

Door den Vereniging voor werkverschaffing "Draagt elkanders Lasten" in de Vischbuurt onder Ternaard werd verzocht een premie uit de gemeentekas te mogen ontvangen voor het verwerken van b.v. 25 Cent per bundel. 'Op ons voorstel bewilligde U.V. in het verleenen van een premie van 20 Cent voor elken bundel buiten de provincie aangekocht en binnen deze gemeente schoongemaakt vlas tot een maximum van f. 250,--. Door ons werd bij het doen van dat voorstel er bijgevoegd dat wij het met ingenomenheid hebben gedaan, omdat uit het verzoek blijkt dat deze vereniging den rechten weg begint in te slaan, door zelf in de eerste plaats belangstelling te toonen'.

Reglement van de Commissie van Werkverschaffing te Holwerd

De 'Commissie van Werkverschaffing' te Holwerd is al een aantal jaren actief geweest, voordat er een reglement is opgesteld. Het gemeenteverslag van 1892 vermeld daaromtrent:

'Op verzoek van onderscheidene ingezetenen van Holwerd werd door U.V. besloten tot het door de gemeente waarborgen van 10% van het kapitaal,

niet te bovengaande een bedrag van f. 10.000,--, door ingezetenen van

Westdongeradeel bijeen te brengen voor den aankoop van vlas tot verschaffing van werk aan de arbeiders in den winter van 1891-1892, op voorwaarde dat de deelgenooten na afloop der werkverschaffing aan ons een rekening en verantwoording van hunnen beheerszaken zullen afleggen. Aangezien er geen genoegzaam kapitaal door ingezetenen werd bijeengebracht, bleef dit besluit zonder gevolgen. Enige tijd later had zich echter te Holwerd een Commissie gevormd voor het verschaffen van werk aan de armen in dat dorp, die zich tot U.V. wendde om hulp. Daarop werd door U.V. besloten aan die Commissie een subsidie te verlenen van f. 350,- - uit de gemeente kas te verlenen op (een aantal) voorwaarde'.

Zo moest er na afloop van het seizoen een financiële verantwoording worden afgelegd, de namen van de arbeiders waaraan werk verschaft was moesten worden bekendgemaakt, het geleende bedrag moest worden terugbetaald en er mocht geen vlas in de eigen gemeente worden aangekocht.

Pas in 1899 wordt er een officieel reglement opgesteld. In een aantal artikelen worden de spelregels weergegeven voor de arbeiders die gebruik kunnen maken van deze hulp.

'Art. 1 Er bestaat in het dorp Holwerd eene vereeniging met het doel om werk te verschaffen in tijden dat er gebrek aan werk is.

Art. 2 Iedere arbeider, te Holwerd wonende, kan als lid dier vereeniging worden toegelaten.

Art. 3: Leden van een van huisgezin die tezamen meer dan 5 pondematen of meer bouwland in gebruik heeft, worden niet als arbeider beschouwd.

Art. 4: Elk lid betaalt jaarlijks, tusschen 1 Mei en 1 November, gedurende 26 weken, aan de vereeniging eene wekelijksche bijdrage van 5, 10 of 20 cent en ontvangt dan in de werktijden, zoo mogelijk,

naar eene bijdrage van	5 cent,	8 bundel vlas
" " "	10 "	12 " "
" " "	20 "	15 "

ter bewerking in de week.

Art. 5: Zij, die niet werken naar genoegen van het bestuur, of in gebreke blijven de verschuldigde contributie te voldoen, kunnen van het lidmaatschap vervallen worden verklaard. Het bestuur heeft daarover te beslissen. De door het ontslagen lid betaalde contributie is dan aan de vereeniging vervallen.

(Art.6 t.e.m. 9: Regeling van het 5 koppig bestuur en het samenstellen van hulp-commissie voor het regelen van de dagelijkse gang van zaken.)

Art. 10: Het verschaffen van werk zal hoofdzakelijk bestaan in het ter bewerking stellen van vlas, waarvoor ruwvlas(2) zal worden aangekocht.

Art.11. Eenmaal in het jaar doet het bestuur een beroep op ingezetenen van Holwerd, om deze vereniging zoveel mogelijk financieel te steunen.

Art.12: In de maand Mei van elk jaar legt het bestuur rekening en verantwoording af van zijn beheer over het afgelopen winterseizoen, voor de begunstigers, die daarvoor ter vergadering worden geroepen.

Aldus gedaan en geteekend in onze vergadering van den 1 Juni 1899.

w.g. BEGEMANN voorzitter, L.O. HIDDEMA, secretaris,

A.G. HUIZINGA, penningmeester, G.G. HEERINGA en W.A.HIDDEMA'

Er is uitgebreid verslag gedaan van de uitgifte van vlas in het seizoen 1909 – 1910 aan leden van

'Het comité ter bestrijding der werkeloosheid te Holwerd'.

Per halve maand is opgave gedaan van 'het aantal bundels(3) dat een ieder heeft ontvangen. Opmerkelijk is dat er bij de uitgifte van het gerote vlas in 'bundels' gerekend wordt en niet in kilo's. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat het wegen van de volumineuze schoven moeilijker gaat dan het wegen van de vrij kleine hoeveelheid van het eindproduct.

In die winterperiode hebben meer dan 60 personen*) (geroot) vlas ontvangen om te bewerken. Enkelen hebben heel weinig verwerkt, soms maar 4 bundels, anderen veel meer tot wel 163 bundels. Soms is er maar in één maand een hoeveelheid vlas ontvangen terwijl anderen vier maanden lang vlas ontvingen.

Op 13 december 1909 is men begonnen met de uitgifte van vlas, daarna weer op 16, 20, 23, 27 en 29 december. Na de jaarwisseling wordt er in de maanden januari, februari en maart 24 keer een uitdeling gehouden en in april nog tweemaal met 11 april 1910 voor de laatste maal.

Afhankelijk van de kwaliteit van het gerote vlas en de vaardigheid van de vlasbewerker zijn er een verschillend aantal schoven geroot vlas nodig om een bundel gezwingeld vlas te verkrijgen.

'Flaaksskuorre' van vlaskoopman Sinnema te Holwerd. Een stenen gebouw met een zolder. Aan de achterkant is een ruimte waar men kennelijk nog vlas bewerkte want deze ruimte werd 'de hel' genoemd, waarschijnlijk vanwege het stof.

Totaal uitgegeven zijn in:	december	296 bundels,
	januari	1.931 bundels,
	februari	1.496 bundels,
	maart	313 bundels
	april	40 bundels.
	In totaal	3.176 bundels.

De uitgiftestaten zijn steeds getekend door G.J. van Duinen, voorzitter en A. Douma secretaris.

*) Namen van de betreffende personen:

Hendrik A.v. Duinen,	Ulke Norberhuis,	Gosse Thijsma,	Gerrit L.Visser,
Louw Visser,	Cornelis Douma,	Hendrik de Bruin,	Jan Buwalda,
Dirk Deutmans,	Folkert Deutmans,	Keimpe Knijfft,	Jan Overdijk,
Sjoerd Visser,	Jacob Bouma,	Sietse Glas,	Gosse R.Heeringa,
J.U.van Sinderen,	Klaas J.Visser,	Freerk L.Visser,	Cornelis H.Visser,
Jan L.Visser,	Bernard Deutman,	Yde Hoekstra,	Frans Miedema,
Klaas J.Miedema,	Auke Patroulie,	Klaas Posthuma,	Pieter Postma,
Willem de Ruiter,	Dirk Visser,	Arend Douma,	Dirk de Jong,
Jan Posthuma,	Eeltje van Sinderen,	Frederik Visser,	Siebren Willemsen,
Jan S.Hiemstra,	Jacob L. de Vries,	Dirk L.van Sinderen,	Willem L. van Sinderen,
Gerben Anjema,	Jacob Anjema,	Lieuwe Bouma,	Jacob Broeksma,
Jan Wagenaar,	Klaas Wieringa,	Renze Steigstra,	Wietse Schaap,
Pieter. W.Buwalda,	Dirk Elzinga,	Sjoerd Bouma,	Folkert Boes,
Tjip Schaap,	Gooitzen J.van Duinen,	Meindert S.Hamstra,	Reitse S.Tolsma,
Hendrik Bouma,	Hessel Kuipers,	Klaas Veldema,	Cornelis Olivier
Tjerk de Vries			

In 1911 wordt melding gemaakt van de Vereniging voor werkverschaffing “**Helpt elkander**” te Holwerd: Het aantal leden dezer vereniging bedraagt 62. In het afgelopen jaar is door de bestuurders aan 28 leden vlas ter bewerking gegeven. Het aantal bundels dat is bewerkt bedroeg 737. Mogelijk dat dit dezelfde vereniging is dan van het bovenstaande reglement en jaaroverzicht. Wel zijn er dan aanzienlijk minder mensen bij betrokken geweest dan het jaar daarvoor.

Verslag van werkzaamheden in de winter van 1919-1920 van de “Werkliedenvereniging ‘Draagt elkanders lasten’ te Vischbuurt onder Ternaard”

Van deze werkliedenvereniging is, voor zover mij bekend, maar één document (winter 1919-1920) in het streekarchief aanwezig. Toch wordt in het gemeenteverslag van 1904 reeds melding gemaakt van deze vereniging. Er worden een aantal partijen vlas gekocht in de provincie Groningen. Van elke partij wordt afzonderlijk aangetekend wie later dat vlaslint koopt. Het lint wordt per bundel van “6 pond en 2 ons” verkocht.

Partij	Gekocht Vlas (kg)	Prijs/kg	Bundels vlaslint	Schoonmaak per kilo vlas	kilos vlas nodig per bundel	Verkoop per bundel
A.Okkinga te Doezum	2.870	3 ct/kg	195	3,4 ct/kg	14,7	f. 1,63 ¹ / ₂
D.v.Dellen Grijskerk	5.600	5 ¹ / ₂ ct/kg	376	3,4 ct/kg	14,9	f. 1,47
R.Broersma Niezijl	4.125	5 ct/kg	309	3,7 ct/kg	13,3	f. 1,57 ¹ / ₂
R.Broersma Niezijl	4.060	5 ¹ / ₂ ct/kg	257	3,2 ct/kg	15,8	f. 1,43
H.Rozema, Oldehove	4.066	8 ¹/₂ ct/kg!!	188 ¹ / ₂	2,4 ct/kg	21,6 !!	f. 1,30 !!
Totaal of gemiddeld	20.721				15,6 kg/b	

Tabel: Samenvatting van aankoop van het vlas en de verkoop van het lint.

De laatst aangekochte partij (van Rozema) loopt nogal uit de pas met de andere partijen. Het is duur aangekocht, de 'schoonmaak'kosten zijn laag en er is veel vlas nodig geweest per bundel lint, die ook nog weer de laagste prijs opgebracht heeft. Dit wijst er op dat deze partij van

slechte kwaliteit geweest moet zijn en mogelijk te lang in het water gelegen heeft tijdens het roten. Waarom deze partij dan nog zo duur aangekocht is, is niet duidelijk. Mogelijk dat een zeer grote behoefte aan werkgelegenheid de reden was.

Totale aankoop kosten van vlas	f.1169,26
Totale kosten van 'schoonmaken' (werkloon)	f. 665,75
Aan wagenhuur betaald	f. 149,76
Aan voerman en bergplaats	f. 69,75
Aan spoorwegmaatschappij	f. 66,60
Aan verschotten en vertering	f. 51,45
Aan commissie en wagenladen	f. 18,75
Aan vlasrooten	f. 8,--
Vergaderingen, zegels, schrijfbenodigdheden	f. 13,17 1/2
Brandwaarborgmaatschappij	f. 0,90 1/2

De uitgaven zijn aldus geweest	----- f. 2213,40 =====

Inkomsten.

De vorige schooning sloot met een kassaldo van	f. 49,11
Het 'schoongemaakte' vlas gekocht door versch.kopers (J.de Haan uit Ternaard, G.Sterk te Ternaard, G.Sinnema te Wierum, K.Sinnema te Holwerd)	f.1884,15
Waarde van 78 1/2 bundels onverkocht vlaslint	f. 35,--
En is door de vereniging ontvangen aan contributie van de begunstigers	f. 10,50
Subsidie van de gemeente Westdongeradeel op het invoeren van vlas uit de provincie Groningen voor 1232 bundels. Gerekend naar 15 cent per bundel. Samen	f. 184,80
Er was nog bij de vereniging aanwezig 1 bundel hetwelk is bewerkt en verkocht voor f. 1,10, f. 0,50 voor schoonmaken.	
Overschot	f. 0,60

De inkomsten zijn samen geweest	----- f.2165,16 =====

Er was dus een **tekort** van f. 48,24

De afrekening en verantwoording was getekend door de heren: P. Posthumus, K. de Graaf en: J.E. de Vries, penningmeester.

De Vereeniging 'Draagt elkanders lasten' te Ternaard heeft, evenals de vereniging in Holwerd, in 1908 onbewerkt vlas ingevoerd uit Oostdongeradeel en Ferwerderadeel, zij heeft 126 bundels laten bewerken waarvoor f. 63.-- is betaald. Door vrijwillige bijdragen van ingezetenen van Ternaard werd zij in staat gesteld de rekening met een batig saldo te kunnen sluiten, van f. 39, 67⁵ terwijl zij nog een partijtje onbewerkt vlas heeft ter waarde van ongeveer f. 50,--. De leden dezer vereniging wonen vrijwel allemaal in de Vischbuurt.

In de winter 1909-1910 wordt aan 12 van hare leden onbewerkt vlas uitgereikt, waarvan in 't geheel 192 bundels zijn bewerkt. Het aantal leden der vereniging was 28.

Nog meer activiteiten in Ternaard, Holwerd en Moddergat

In enkele van de gemeenteverslagen worden de verenigingen "**Patrimonium**" en de "**Sociaal Democratische Arbeiderspartij**" te Holwerd genoemd om vlas te mogen aankopen ter verwerking, tegen een minimum loon van 40 Cent per bundel. Uit geen enkel verslag blijkt dat deze beide verenigingen veel werk verzet hebben op dat gebied. Ook is er in Holwerd een '**Vereniging Akkerbouw**' opgericht welke land huurt bij één of enkele boeren en weer doorverhuurt per ¼ pondemaat (ruim 900 m²) aan arbeiders die daar hun eigen winterproviand op kunnen verbouwen en soms ook wat vlas.

In 1908 wordt de "**Vereeniging Door Eendracht Sterk**" te Ternaard opgericht. 'Deze tweede vereeniging bestaat uit leden woonachtig in het dorp zelf. Zij is in den afgelopen winter opgericht. Doch voor het einde van 1908 was de werkverschaffing nog niet begonnen'.

De Afdeling "**Ternaard**" van de "Christelijke Nationale Werkmansbond in Nederland" gaat zich ook bezig houden met de bewerking van vlas. *'Ofschoon het doel van deze bond niet uitsluitend voorkoming van armoede is, maar meer in het algemeen, om de belangen van den werkmans te bevorderen, heeft de afdeeling Ternaard toch eene Commissie uit haar midden benoemd, aan wie is opgedragen, zoo noodig onbewerkt vlas voor hare werkelooze leden te koopen. In 't afgelopen jaar evenwel behoefde deze Commissie niet als zoodanig werkzaam te zijn'.*

In de gemeenteverslagen heb ik maar éénmaal een verwijzing gevonden dat er in de andere dorpen van de gemeente ook 'Verenigingen tot werkverschaffing' werkzaam waren. Op een standaard briefje om gegevens aan te leveren voor het verslag van 1910 zijn de gegevens ingevuld van "**De Vereeniging tot werkverschaffing te Moddergat**". Deze vereniging telt ongeveer 50 leden. Het bestuur heeft aan acht arbeiders vlas ter bewerking verschaft. Tezamen hebben deze ruim 800 bundels vlas bewerkt

Geen sluitende afronding

Het blijft tobben met de werkgelegenheid gedurende de winterperiode. Er wordt minder vlas verbouwd en de transportkosten van het aangekochte vlas uit Groningen lopen op. Toch blijft de gemeente Westdongeradeel de 'invoer' van vlas nog een aantal jaren subsidiëren.

Vanaf 1912 worden voorbedrukte gemeenteverslagen gebruikt. Door deze wijze van rapporteren ontbreekt heel veel extra (persoonlijk getinte) informatie. In het verslag van 1912 wordt omtrent de werkverschaffing en de armoedebestrijding vermeld:

'Middelen, zoo gewone als buitengewone, tot leniging en vermindering der armoede, inzonderheid door onderwijs en werkverschaffing: De volgende middelen werden van gemeentewege beschikbaar gesteld tot leniging en vermindering der Armoede:

- a. *het verstrekken van renteloze voorschotten uit de gemeentekas aan commissies*
- b. *het toekennen van premies op het bewerken van vlas, aangevoerd uit de provincie Groningen.*

Bovendien bestonden de volgende verenigingen, welke in meerdere of mindere mate middelen hebben aangewend tot leniging en vermindering der armoede:

- a. *de Spaarbank te Holwerd*
- b. *de vereniging Akkerbouw (van het Nut) te Holwerd*
- c. *de vereniging voor werkverschaffing te Holwerd*
- d. *de vereniging voor werkverschaffing te Ternaard*
- e. *afdeling Ternaard van de Chr. Nat. Werkmansbond in Nederland*

In het verslag van 1914 wordt nog melding gemaakt om een bedrag van f. 1.000,-- beschikbaar te stellen voor het Plaatselijk Steuncomité in verband met de eventuele werkeloosheid, tengevolge de buitengewone tijdsomstandigheden. Over 1914 behoefde echter niets te worden afgedragen aan vermeld Steuncomité.

Vanaf ongeveer deze tijd worden de 'Verenigingen voor werkverschaffing' niet meer genoemd. Mogelijk dat ze toen opgeheven zijn. Ik heb noch in het gemeentelijk archief noch in de gedeponeerde archieven van de verenigingen bij het Streekarchief Noordoost Friesland een uitgebreidere informatie kunnen vinden dan dat in dit artikel verwerkt is.

Noot:

1. Na het roten moeten de schoven weer drogen op een droogveld. De schoven moeten dan niet te dik zijn. Kenners van de vlasteelt zijn van mening dat een droge rootschoof ongeveer één kilo weegt.
2. Dit ruw vlas zal geroot vlas zijn, want het kan direct worden bewerkt.
3. Een bundel is in Friesland een hoeveelheid van 3,2 kg gezwingeld vlas of lint. In andere streken van Nederland wordt veelal met de eenheid 'steen' van 2,82 kg gerekend. Beide keren wordt de eenheid afgeleid van de Engelse maat 'stone'.

4. VLASMA, BRAAKSMA, BRAAKHOKKEN, MECHANISERING, WERKGELEGENHEID EN VLASFABRIEKEN

Zoals in een aantal voorgaande hoofdstukken reeds is aangegeven, was de teelt van vlas en de bewerking ervan vroeger een belangrijke bron van werkgelegenheid en dus van inkomen in het akkerbouwgebied langs de Friese Waddenkust.

Om dit door een aantal andere feiten te staven werd ik geattendeerd op de aanname van achternamen in 1811 die met vlas of vlasbewerken te maken hebben.

Gemeente	Achternaam					
	Vlas	De Vlas	Vlaskam	Vlasma	Vlasman	Vlassinga
Oostdongeradeel	-	-	-	1	1	-
Westdongeradeel	-	-	1	-	-	-
Ferwerderadeel	3	-	-	-	-	-
Franeker	-	-	-	-	-	2
Kollumerland	-	-	-	1	1	-
Leeuwarderadeel	2	-	-	-	-	-
Wonseradeel	-	1	-	-	-	-
Andere gemeenten	4	-	-	-	-	-
Totaal	9	1	1	2	2	2

Gemeente	Achternaam			
	Braaksma	Braak	De Braak	Van der Braak
Oostdongeradeel	8	-	1	1
Westdongeradeel	7	2	-	2
Ferwerderadeel	6	3	-	-
Dokkum	2	-	-	-
Franekeradeel	1	1	-	-
Kollumerland	1	2	1	-
Barradeel	2	-	-	-
Leeuwarderadeel	-	1	-	-
Bolsward	2	-	-	-
Dantumawoude	1	-	-	-
Harlingen	1	-	-	-
Andere gemeenten	4	1	1	-
Totaal	35	10	3	3

Aangenomen Familienamen in Friesland (in 1811) die te maken hebben met vlas en vlasbraken .

Bron: Repertorium op Achternamen (P.Nieuwland e.a.) via internet.

Een andere aanwijzing daartoe is het aantal braakhokken en zwingelketen in 1907 in Nederland. De onderstaande tabel is samengesteld door de Arbeidsinspectie ter gelegenheid van een door haar ingesteld onderzoek naar de arbeidstoestanden in de vlasindustrie en bevat het aantal vlasbraakhokken en zwingelketen in elke gemeente waarin, zover is na te gaan, de 'vlasfabrieken' niet inbegrepen zijn. De cijfers spreken boekdelen. Het bewerken van vlas in de braakhokken of zwingelketen is nergens zo intensief bedreven als in Friesland en dan met name in de gemeenten langs de Waddenkust.

Gemeenten	Aantal hokken en keten	Aantal personen werkzaam in braakhokken en zwingelketen				Totaal aantal in de hokken	Aantal hokken dat deel van een woning is
		Boven 16 jaar		12 – 16 jaar			
		mannen	vrouwen	jongens	meisjes		
Barradeel	320	414	-	12	-	466	10
't Bildt	524	698	-	62	-	760	15
Dantumadeel	184	270	-	36	-	306	51
Ferwerderadeel	361	689	-	-	-	689	17
Franekeradeel	89	117	1	19	-	137	1
Hennaarderadeel	4	8	-	-	-	8	-
Kollumerland c.a.	101	141	-	58	-	146	15
Leeuwarderadeel	90	115	-	34	-	149	1
Menaldumadeel	314	480	-	34	-	514	28
Oost Dongeradeel	315	454	11	35	-	500	87
Smallingerland	1	30	-	-	-	30	-
Tietjerksteradeel	8	11	-	-	-	11	-
West Dongeradeel	426	569	7	47	4	627	184
Wonseradeel	99	225	-	15	-	240	3
Totaal in Friesland	2836	4221	19	339	4	4583	412
Grijpskerk	25	26	-	-	-	26	25
Oldehove	156	59	-	2	-	61	24
Zuidhorn	60	60	-	-	-	60	60
Totaal in Groningen	241	145	-	2	-	147	79
Zuid Holland	649	1929	59	258	12	2258	38
Zeeland	110	318	53	43	12	426	25
Noord Brabant	158	588	17	51	1	657	4
Nederland	3994	7201	148	693	29	8071	558

Aantal braakhokken in 1907 in Nederland en het aantal personen dat daarin werkzaam waren.

Bron: Beschrijving van Vlascultuur en Vlasindustrie in Nederland (1913).

Soms werden er door de burgerlijke gemeente of door kerkvoogdijen grote braakhokken gebouwd waar men collectief vlas kon bewerken of waar de individuele braker een werkplek kon huren.

In de archieven van de voormalige gemeente Oostdongeradeel is uitgebreide informatie aanwezig over de Algemene werkliedenvereniging ter werkverschaffing in Oostdongeradeel en de bouw van gemeentelijke braakhokken. De heer J.Walda uit Niawier heeft daar reeds over geschreven in de Sneuper van september 2003. In die gemeente zijn in een aantal dorpen, o.a. Lioessens en Niawier, grote braakhokken gebouwd door de gemeente waar meerdere arbeiders vlas konden bewerken. In de gemeente Wonseradeel zijn o.a. in Arum, Kimsward en Witmarsum, door de kerkvoogdij van de Nederlands Hervormde gemeenten braakhokken gebouwd waar plaats was voor soms wel 13 arbeiders. Ook in Beetgum (gemeente Menaldumadeel) is een 'vlasschuur' door de burgerlijke gemeente gebouwd waar men een werkplek kon huren.

In Westdongeradeel heb ik geen enkele aanwijzing gevonden dat men braakhokken had waar collectief gewerkt werd, zodat men er gevoeglijk van uit kan gaan dat de werkzaamheden in de kleine braakhokken bij de eigen woning gebeurde, waar één of mogelijk twee of drie personen konden werken.

Mechanisering van de vlasbewerking komt vertraagd op gang

In de laatste helft van de negentiende eeuw kwam de mechanisering in landbouw op gang, ook bij de vlasteelt en de vlasbewerking. Echter in Friesland kwam dat nauwelijks van de grond vanwege het grote belang om 's winters intensief (hand-)werk voor de arbeiders te behouden.

Dat er wel pogingen in het werk gesteld zijn blijkt uit summiere informatie uit enkele advertenties in de Leeuwarder Courant. De stoommachine heeft zijn intrede gedaan in die periode, wat blijkt uit een advertentie van 1866 over "MACHINALE VLASBEREIDING DOOR STOOM bij DOCKUM

H.H. LANDBOUWERS, die hun Vlas aan deze snel en zuiver werkende Fabriek willen afgewerkt hebben, worden vriendelijk verzocht zich in tijds

**MACHINALE VLASBEREIDING DOOR STOOM
BIJ DOCKUM.**
H.H. LANDBOUWERS, die hun Vlas aan deze snel en zuiver werkende Fabriek willen afgewerkt hebben, worden vriendelijk verzocht zich in tijds aan te melden. In dezen zomer zijn belangrijke verbeteringen aan de Machinerie toegevoegd, zoodat alles spoedig en netjes kan worden afgewerkt. Informatie per franco brieven kan worden afgewerkt. Informatie per franco brieven aan de Fabriek voor machinale bewerking van VLAS door stoom bij Dockum.

aan te melden. In deze zomer zijn belangrijke verbeteringen aan de Machinerieën toegevoegd, zoodat alles spoedig en netjes kan worden afgewerkt. Inmiddels per franco brieven aan de Fabriek voor machinale bewerking van VLAS door stoom bij Dockum'.

In 1871 wordt een door paarden aangedreven vlasbraak- en swingel-
 machine te koop aangeboden. *'ten huize van Ruurd Tjeerdema,
 vlashandelaar te Ternaard, publiek á contant verkoopen: Een geheel
 nieuwe en uitmuntend met een Paard werkende VLASCHBRAAK en
 SWINGELMACHINE, met toe- en aanbehooren'*.

Bij het dorsen van graan was het toen al vrij algemeen dat paarden een
 dorsrol aandreven of bij het karnen van boter een karmolen, wat niet voor
 de vlasbewerking gezegd kon worden.

Pas in het begin van de vorige eeuw kwam de mechanisering van de
 vlasbewerking op gang, terwijl diezelfde werktuigen al tientallen
 jaren eerder in België ontwikkeld zijn. In het gemeenteverslag van
 1904 (van de gemeente West-
 dongeradeel) wordt voor het eerst
 melding gemaakt dat er 28
 braakmachines in gebruik zijn in die
 gemeente, enkele jaren later zijn dat

er 37. Deze braakmachine of rolbraak is een eenvoudig werktuig waarbij
 het vlas tussen twee even grote geribde houten of metalen rollen gekneusd
 wordt. Later kwam de tonbraak met een grote rol en daarboven twee (drie
 of vier) kleinere rollen. Voor het werken met de rolbraak waren twee man
 nodig (of een man met een jongen), één voor het draaien van de rollen, de
 andere voor het invoeren en afnemen van het vlas.

In 1913 wordt er voor het eerst melding gemaakt van het gebruik van
 zwingelmachines bij de vlasbewerking. In 1914 worden er 'verbeterde'
 zwingelmachines aangeschaft. Deze zwingelmolen kon door één man
 bediend worden omdat de aandrijving doormiddel van een trap-
 mechanisme gebeurde.

Door deze werktuigen werd het werk in de braakhokken aanmerkelijk
 minder zwaar en kon er in een kortere periode meer vlas verwerkt worden.
 Weer later toen ook het platteland op het elektriciteitsnet aangesloten
 werd, konden de werktuigen doormiddel van elektromotoren worden
 aangedreven en kon er gewerkt worden bij 'it nije ljocht' in plaats van
 kaarslicht of lamplicht. Ook kon er gebruik gemaakt worden van
 stofzuigers bij de braak- en zwingelmachines. Vooral door de elektrificatie
 zijn de werkomstandigheden bij de bewerking van het vlas aanzienlijk
 verbeterd.

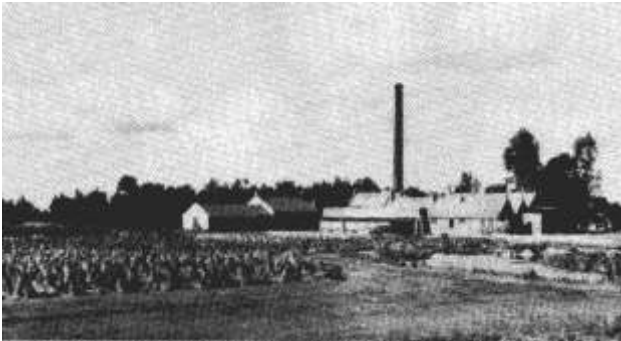
Vlasfabrieken, ook in Friesland

In de provincies Zuid-Holland en Zeeland en in België werd (en wordt) veel vlas geteeld, echter met dit verschil ten opzichte van Friesland dat het verwerken van vlas door 'vlassers' gebeurde, ondernemers die het gehele jaar door bezig waren om vlas te braken en te zwingelen. Een gedeelte van het vlas werd door hen zelf verbouwd, veelal op gehuurd land en een ander deel werd in de loop van de zomer 'op stoppel' opgekocht. Ook in Friesland werden op die wijze grote hoeveelheden vlas, veelal van de beste kwaliteit, opgekocht door 'De Belgen'. Door deze professionele bewerking kon men grote partijen lint met een uniforme kwaliteit tegen een scherpe prijs leveren aan de spinnerijen. Door de verwerking van de resterende partijen vlas op de honderden verschillende boerderijen en braakhokken kon men in Friesland niet die grote partijen leveren en was de kwaliteit van het eindproduct zeer verschillend.

Door de uitvoer van vlas naar het zuiden kwam de werkgelegenheid zeer in het gedrang. Dat was dan ook de aanleiding dat in 1898 de eerste vlasfabriek in het noorden te Mûnein werd gesticht.

In 1893 verscheen het boekje "Te wapen, een woord in ons aller belang" van de Kollummer notaris A.J. Andreae over zorgwekkende toestand van de vlasindustrie en de grote seizoenwerkloosheid in de laatste vijftien jaar. In 1887 werd ruim 95% van de vlasproductie in Nederland onbewerkt naar België uitgevoerd.

In 1895 ging er een commissie van de Friese Maatschappij van Landbouw naar België om een studie te maken van de vlasindustrie en de techniek van het roten (in de omgeving van Kortrijk en de stromende rivier de Leije). In 1896 volgde het verslag.

Ondertussen had Theodorus Marius Theresius Van Welderen baron Rengers (1867-1945) van Heemstra State te Oenkerk steun en advies gegeven bij de oprichting van de Coöp. Zuivelfabriek 'Trynwâlden e.o.'

onder Giekerk. Na bestudering van de vlasteeltrappen ging hij in 1897 zelf naar België tezamen met de vlasser J.J. Westra. Zij bezochten een warmwaterroterij met kunstmatige droging in Steenkerque en een vlasfabriek te Neerpelt.

Door de bemoeiing van de gewestelijke vereniging “Door Arbeid tot Verbetering” werd de “Vereeniging tot bevordering der vlasindustrie, gevestigd te Oenkerk” opgericht. Vanwege de goede kwaliteit van stromend water werd voor een locatie op Zwarte Broek onder Molenend gekozen.

Met de bouw van een vlasfabriek werd vóór 1898 begonnen. Op 1 juli 1898 werd de “N.V. Friesche Maatschappij van Vlasindustrie” opgericht. Er werden 400 aandelen van elk f. 250.—uitgegeven. Op 24 november 1898 was de fabriek bedrijfsklaar en werd Westra directeur.

In 1911 is er nog een vlasroterij bijgebouwd aan De Zwemmer te Zwart Kruis (Noordbergum).

Veertig jaar later werd om precies dezelfde redenen een vlasroterij in de Zuidhoek onder Sint Annaparochie gebouwd.

De heren J.L. Hoogland, landbouwer op de boerderij ‘De Vogel’ onder St. Annaparochie en L. Poppinga, burgemeester van Het Bildt kwamen in 1935 tot de conclusie *‘dat modernisering der Friese vlasindustrie wellicht de mogelijkheid zou openen om vele mannen in de gelegenheid te stellen op eerlijke en eervolle wijze hun kost te verdienen.’*

In 1936 stelde Friese Mij een commissie samen die na onderzoek tot de conclusie kwam dat in Friesland:

- de roting over het algemeen onvoldoende is
- de jeugdige arbeiders de gelegenheid missen om een goede vakopleiding te volgen en
- dat de oudere vlasbewerkers over het algemeen te weinig geschoold zijn.

Na breedvoerig overleg en het vinden van de benodigde geldmiddelen kon op 12 juli 1938 de opening plaatsvinden van de warmwater-vlasroterij ‘De Vogel’ als proeffabriek, door mr. P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten, commissaris der Koningin in Friesland.

De capaciteit van het roterijtje was 10.000 kg per keer en in het eerste rootseizoen werd 150.000 kg vlas geroot. Na roting ging het vlas terug naar de boerderijen om in de winter in braakhokken gebraakt en gezwingeld te worden door de eigen arbeiders van de deelnemende akkerbouwers.

In 1941 is er achter roterij 'De Vogel' de coöperatieve vlasverwerkingsfabriek gebouwd met als naam "De Zuidhoek". Pogingen om een vlassersschool van de grond te krijgen zijn vanwege de oorlogsomstandigheden niet gelukt.

In de loop der jaren zijn er in Friesland nog ca. 12 roterijen en/of vlasfabrieken geweest die soms maar enkele jaren geëxploiteerd zijn. Als laatste is de fabriek van Mûnein in 1964 gesloten en heeft daarmee het record gevestigd van de langst in bedrijf zijnde vlasfabriek in het Noorden.

Geen vlasteelt meer in Friesland?

In het laatste kwart van de vorige eeuw zijn er nog een aantal pogingen gedaan om weer een rendabele vlasteelt en vlasbewerking in Friesland van de grond te krijgen. Personen die daarbij een rol gespeeld hebben zijn H.A. Sterk, vlas- en aardappelhandelaar uit Ferwert, U. Hiddema, akkerbouwer te Holwerd en H. Kloosterman, loonwerker uit Foudgum. In Wieuwerd is een vlasfabriek in bedrijf geweest waar het vlas verwerkt werd tot isolatiemateriaal en te Grou een fabriek die vlas verwerkte tot spaanplaten. Na een aantal jaren bleek dat ook deze verwerkingen niet rendabel gemaakt konden worden.

Ook het vlastrekken en het vlasrepelen is in de laatste deel van de vorige eeuw geheel gemechaniseerd en wordt tegenwoordig uitgevoerd met grote zelfrijdende werktuigen. Het roten van vlas in sloten en vaarten, zoals dat veel in Friesland gebeurde, was reeds lang geleden vervangen door het nog vrij arbeids- en energie-intensieve fabrieksmatige warmwaterroten. Tegenwoordig is een rendabele vlasteelt alleen nog maar mogelijk als het vlas 'gedauwroot' kan worden waarbij het vlas na het trekken op het veld uitgespreid wordt om onder invloed van de wisselende vochtigheid van dag en nacht op het land geroot te worden. Deze methode wordt momenteel toegepast in Zeeland, westelijk België en het noordwestelijk deel Frankrijk. Voor Friesland is deze methode van roten zeer risicovol omdat hier pas vrij laat gezaaid kan worden en het weerrisico in de periode van roten (juli – augustus) groter is dan in het zuiden. Deze reden en de toepassing van katoen- en kunststoffen in de kledingindustrie hebben er toe geleid dat de teelt en de verwerking van vlas momenteel geheel verdwenen is uit de gemeenten langs de Waddenkust.

Toch moet het voor mogelijk gehouden worden dat doormiddel van nieuwe rassen, andere verwerkingstechnieken en aangepaste Europese regelgeving er op termijn weer vlas in de gemeenten langs de Friese Waddenkust verbouwd kan gaan worden.

5. VAN VLAS TOT LINNEN

Na het zwingelen van het vlas volgde het opmaken. Het gehekelde en gekamde vlas werd dan gebonden tot zogenaamde 'poppen'. Een aantal van deze poppen werd samengebonden tot een 'bundel' van 6 pond en 2 ons. In het zuiden van het land werden ze tot 'een steen' van 2,82 kg samengebonden. In beide gevallen is het gewicht afgeleid van Engelse gewichtseenheden. Veel van het in Friesland geteelde en tot lint verwerkte vlas(1) werd op de Beurs te Leeuwarden verhandeld en een deel op de Beurs te Rotterdam. De betere partijen werden vaak uitgevoerd naar Engeland, Ierland, België, Frankrijk en Duitsland om daar gesponnen te worden en verwerkt tot linnen. De mindere kwaliteiten werden veelal verwerkt door touwslagerijen.

De heede, of de 'hjidde' zoals we in Friesland zeggen, werd opgekocht door de plaatselijke 'hjiddekeapman', en kon worden gebruikt door scheepswerven en loodgieters voor het afdichten van naden en het water- en gasdicht maken van leidingen. Ook werd het veel gebruikt voor het opvullen van kussens in voertuigen of het maken van isolatiedekens.

Spinnen

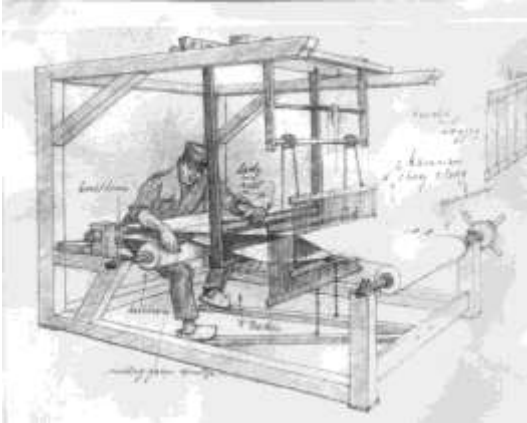
Omdat er 's winters weinig te doen was op de boerderij werd vroeger een gedeelte van het vlas(-lint) door de meiden en dienstboden op de boerderijen gesponnen, ook in Friesland. Dit garen werd dan door (dorps- of stads-) wevers tot linnen verwerkt en weer bij de boerin terugbezorgd. Soms werd het gesponnen garen eerst geverfd voordat het naar de wever ging.

Omdat vlas een lange niet elastische vezel heeft, dit in tegenstelling tot wol, vraagt het een speciale techniek van spinnen. Het vlaslint werd op een bepaalde wijze op een stok bevestigd welke

boven op het spinnewiel geplaatst werd. Bij het spinnen wordt de vlasvezel uit de zogenoemde 'spinrokken' getrokken om dan handmatig ingevoerd te worden in het spinnewiel. Wol wordt 'uit de schoot' gesponnen. Bij het spinnen was het mogelijk dikkere of dunnere draden te maken, afhankelijk van wat voor soort linnen er van gemaakt moest worden.

Weven

Om van garen een weefsel te maken moet men het weven. Het basisprincipe van weven is te vergelijken met het vlechten van papieren matjes, waarbij in de lengte van een vel papier messneden zijn gemaakt en er met een vlechtnaald smalle stroken gekleurd papier in gevlochten worden, afwisselend één op en één neer.

Bij een weefgetouw zijn een groot aantal draden onder

gelijke spankracht parallel naast elkaar op een zogenaamde kettingboom gewikkeld die draaibaar op het (houten) weefgetouw is geplaatst. Voordat men met weven kon beginnen, werden de kettingdraden zover van de kettingboom afgewikkeld totdat deze konden worden bevestigd aan de andere 'boom'. Afhankelijk van de gewenste breedte van de te weven stof werden er meer of minder kettingdraden gebruikt, soms wel 3000.

De wever of weefster kan doormiddel van een voetbediend mechanisme de kettingdraden in groepen omhoog of naar beneden bewegen. In de breedte worden de draden, de zogenaamde inslag, doormiddel van een klos met garen, de zogenaamde schietspoel, tussen de vrijkomende ruimte tussen de kettingdraden gebracht.

Nadat de schietspoel van de ene kant naar de andere is gebracht wordt de draad doormiddel van een soort kam over de gehele breedte naar achter getrokken of geslagen en tegen het reeds geweven doek aangedrukt. Daarna worden de groepen kettingdraden ten opzichte van elkaar van positie gewisseld en kan de schietspoel weer naar de andere kant worden gebracht. Is op deze wijze een weefsel van bepaalde lengte ontstaan, dan wordt het nieuwe kettinggaren van de kettingboom afgewikkeld en wordt het gevormde weefsel of doek op de doekboom gewikkeld.

Eenvoudige patronen kan men maken door verschillende kleuren garen te gebruiken zowel voor de kettingdraden als de inslagdraden. Bij het weven van bepaalde patronen laat de wever, of later de weefmachine, de inslagdraad in opvallend grillige patronen de kettingdraad kruisen. Van tevoren is het te weven patroon op zogenaamde patroonkaarten vastgelegd. Het weven van garen met een weefgetouw of met een weefmachine is in principe gelijk voor alle mogelijke garens, hetzij van vlas, wol, katoen(2) of synthetische vezels.

Linnen

Vlaslinnen is mooier en sterker dan katoen. Linnen heeft een natuurlijke glans en voelt soepeler en koeler aan dan katoen. Ook kan ze meer vocht opnemen dan katoen en daarom worden linnen of halflinnen vaatdoeken graag gebruikt voor het afdrogen van glas- en vaatwerk. Bij halflinnen zijn de kettingdraden vaak van katoen en de inslagdraden van linnen. Linnenkleding is kreukgevoelig en als dat niet in de mode is dan wordt er veelal voorkeur gegeven aan katoenen, wollen kleding of kleding van synthetische vezels of een combinatie er van.

Nadat het linnen gemaakt is van de ongebleekte vlasdraad heeft het een 'grijsblonde kleur' en moet het nog een aantal bewerkingen, zoals bleken en verven, ondergaan voordat het tot kleding, tafellinnen of bedlinnen verwerkt kan worden.

Door de vele bewerkingen die het vlas moet ondergaan voordat het linnen wordt, ligt de prijs ervan, vergeleken bij andere in de handel zijnde stoffen, hoog. Voor de liefhebber is deze prijs voor het edele product het volkomen waard.

Een andere prachtige stof is damast. Damast wordt verkregen door het toepassen van speciale weeftechnieken zodat er de mooiste patronen in de stof ontstaan. Omdat zowel de kettingdraden als de inslagdraden dezelfde kleur hebben, vraagt het enige moeite om de patronen te ontdekken. Door de lichtinval op het weefsel te veranderen worden de patronen zichtbaar. Damast kan ook van andere stoffen dan vlaslinnen gemaakt worden, bijvoorbeeld van zijde.

Indertijd was een welgevulde linnenkast de trots van elke huisvrouw. Aan het opvouwen en het keurig opbergen van

het linnengoed in de linnenkast werd veel zorg besteed. Afhankelijk van de rijkdom van de familie werd de kast gevuld met meer of minder grote aantallen tafellinnen (tafellakens, grote en kleine servetten), bedlinnen (lakens en slopen), kleding (mannen- en vrouwenhemden), doodshemden, handdoeken, mutsen en kragen. Soms werd er in plaats van de oude sok nog wel eens wat ‘achter het linnen’ bewaard. Vandaar de uitdrukking dat iemand wel ‘wat achter het linnen heeft’, dus rijk aan geld is.

Afsluitend voor de liefhebber nog een paar gezegden:

“Dat vlas is niet te spinnen”,

“Als spijt vlas was dan kondt gij spinnen”,

“Wij kunnen zelfs niet spinnen al hebben wij het vlas voor niets”,

“Hij praat door linnen en wollen heen”,

Noten:

1. Men blijft nog steeds spreken van vlas terwijl het eindproduct in feite vlaslint is.
2. Katoen is afkomstig van het zaadpluis uit de katoenvrucht.

“Weefgetouw met wever”, juni-juli 1884, Vincent van Gogh (1853-1890), in het Kröller-Müller Museum te Otterlo.

LINNENWEVERS IN NOORDOOST FRIESLAND

Enkele aspecten van een beroepsgroep

Werkgroep linnenwevers Dokkum e.o. onder redactie van Guus Bary

6. INLEIDING

Guus Bary

Verantwoording

De 'Werkgroep linnenwevers Dokkum e.o.(1) heeft ten dienste van dit speciale nummer van *De Sneuper* uit het beschikbare materiaal, dat zij momenteel heeft verzameld, gekozen voor een summiere inleiding over de beroepsgroep en enkele onderdelen nader uitgewerkt. De reden van keuze voor de beroepsgroep is ingegeven door het feit dat over de vlasteelt en de daarmee samenhangende werkverschaffing en bedeling Gerrit Herrema in dit nummer van *De Sneuper* aandacht schenkt. Bovendien is niet lang geleden door de Vereniging AFRON, een Friese vereniging voor Landbouw Historie, in 2006 een zomerexpositie 'Vlas, van lijnzaad tot lijnwaad' in het Landbouwmuseum De Brink in Veenklooster georganiseerd en daarbij is een gelijknamig boek verschenen(2).

In onze gemeenschappelijke bijdrage richten wij ons vooral op de beroepsgroep. Maar wij moesten diverse inperkingen maken, zoals de ondertitel van onze bijdrage weergeeft. Zo hebben wij gekozen voor een korte paragraaf over de sociale en economische positie van de wevers in Noordoost Friesland om vervolgens over te gaan naar twee voorbeelden van wevers, die bij gerechtelijke zaken betrokken zijn. Hetty Kloosterman-Combs neemt genoemd overzicht voor haar rekening.

Een ander aspect is dat we dicht aanleunen bij het terrein van de genealogie. En ook hier hebben wij enige inperkingen moeten maken. We hebben gekozen voor families van linnenwevers die vanuit het hedendaagse Westfalen naar Dokkum en omstreken zijn getrokken. Dit betekent eveneens dat we hier te maken hebben met families die in kerkelijk opzicht overwegend behoorden tot de rooms-katholieke kerk. Door Paul Rouing, Hetty Kloosterman-Combs en Tineke Westerhof is een inventarisatie gemaakt, die in onze bijdrage gepresenteerd wordt. Daarmee hopen wij enerzijds de lezer een dienst te bewijzen, anderzijds hoopt de werkgroep op aanvullingen en verbeteringen. Protestantse families waren er ook; zij

kwamen vooral uit het graafschap Bentheim, dat nu onderdeel uitmaakt van Nedersaksen, en uit de protestantse enclave Steinfurt in Münsterland, nu deel van Noordrijnland-Westfalen. Maar zoals gezegd hebben we ons nu moeten beperken tot katholieke families. Dat daarnaast ook families uit niet genoemde streken het ambacht van linnenwevers uitoefenden, staat buiten kijf, maar de werkgroep is vooral gefrappeerd door de grote trek van linnenwevers, seizoenarbeiders en kooplieden, die in de periode 1750-1850 naar Noordoost Friesland, waar inmiddels tal van nazaten geleefd hebben of nog altijd leven.

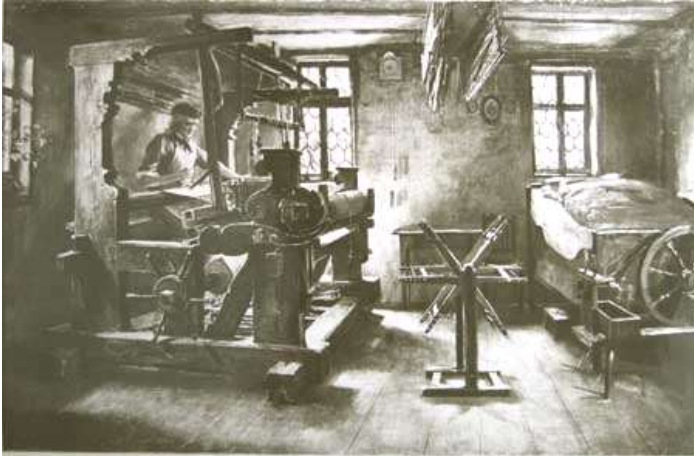
Het laatste deel van deze gemeenschappelijke bijdrage borduurt voort op deze inventarisatie. Zij bevat een drietal fragmenten, telkens gekozen uit de genealogie van een familie van linnenwevers. Paul Rouing, Tineke Westerhof en Netty Beckers namen ieder een familie voor hun rekening. Omdat de werkwijze bij de genealogieën van ieder groepslid verschillend is, is er geen volledige uniformiteit nagestreefd, wel bij benadering. Zoals uit het vervolg blijkt wordt aangegeven wie van de werkgroepsleden voor welk deel de eerst verantwoordelijke is, maar ieder werkgroepslid heeft wel de concepten van de ander bekeken en commentarieerd. Uiteindelijk heeft Guus Bary, die de vergaderingen ten dienste van deze bijdrage in *De Sneuper* heeft voorgezeten, de bijdragen tot een geheel geredigeerd.

Opmerkingen vooraf

Twee opmerkingen moeten hier nog gemaakt worden om nog iets van de achtergrond te verduidelijken. Het betreft vooreerst de omslag van het weven in de periode 17de - 19de eeuw in Nederland. De basisstoffen voor kleding in de zeventiende eeuw waren zijde, linnen, wol en katoen. Linnen was in die tijd de goedkoopste stof en werd gebruikt voor beddengoed, doeken en vooral voor hemden. Het was typisch een product voor huisnijverheid. Het was niet ongebruikelijk dat er thuis een groot weefgetouw stond waar de man het linnen weefde en de vrouw het vlas spon. Wol was duurder en werd ook wel in Nederland geproduceerd. Zijde en katoen moesten in Nederland geïmporteerd worden, totdat in de negentiende eeuw in Nederland katoen zelf geweven werd.

De tweede opmerking betreft het gegeven dat er in die eeuwen een grote trek van mensen uit Duitse gebieden naar Nederland was. Er waren daarvoor diverse redenen. Een ervan is dat er in het eigen gebied vaak te weinig werk was. Daarom trokken mannen als seizoenarbeiders weg om elders in rijkere streken inkomsten te vergaren; hieronder waren dus ook diverse linnenwevers. Maar ook wilde men graag de eigen producten verkopen in streken, waar een afzetmogelijkheid was. Zo werd bijvoorbeeld rond 1800 in Mettingen en omstreken linnen gemaakt van de grondstof

hennep; vanuit dat dorp trokken handelaren met hun waar naar voor die tijd verre streken. We moeten dus onderscheid maken tussen de linnenwevers enerzijds en kooplieden (linnenhandel) anderzijds, alhoewel binnen families wel het een in het ander kon overgaan, zoals bijvoorbeeld bij de familie Demes, oorspronkelijk afkomstig uit Stadtlohn, bekend ook als blauwververs en oprichters van de hedendaagse Dokkumer Vlaggen-centrale. Zo trokken handelaren met textielwaren onder andere naar Nederland, eerst naar kleine steden (zoals de Brenninkmeijers bekend zijn om hun eerste C&A-vestiging in Sneek), later steeds meer naar grotere steden ('metropolen') als Amsterdam. Na een periode van heen- en weer reizen bleven families in de nieuwe streken wonen. Dat gold zowel voor de linnenwevers als de linnenhandelaren. Voor wie dit diepgaand wil bestuderen, wijs ik op een lijvig, maar goed proefschrift van Hannelore Oberpenning over migratie vanuit Münsterland naar onder andere diverse Nederlandse provincies(3). Helaas komt in haar onderzoek van de diverse Nederlandse provincies Dokkum niet voor, maar er zijn diverse families die hier goed in te passen zijn. In het hier gepresenteerd onderzoek ligt de nadruk op de beroepsgroep der wevers en minder of nauwelijks op die der handelaren.

Wever bij zijn weefgetouw

Noten:

1. De 'werkgroep linnenwevers Dokkum e.o.' is een initiatief van Netty Beckers (Leeuwarden) en Hetty Kloosterman - Combs (Twijzel) en bestaat voorts uit Guus Bary (Wijchen), Paul Rouing (Gouda) en Tineke Westerhof (Eastermar). Voor commentaar en aanvullingen luidt het centrale mailadres: [REDACTED]
2. Herman Poelsma e.a., Vlas, van lijnzaad tot lijnwaad, z.p., 2006.
3. Hannelore Oberpenning, Migration und Fernhandel im 'Tödden-System'. Wanderhändler aus dem nördlichen Münsterland im mittleren und nördlichen Europa, Osnabrück 1996.

7. DE SOCIALE EN ECONOMISCHE POSITIE VAN LINNENWEVERS IN NOORDOOST FRIESLAND

Hetty Kloosterman-Combs

De bewoners van de Dokkumer Woudstreek, ook wel de Noordelijke 'Friese' Wouden genoemd, hebben de reputatie een handelsvolk te zijn. Dit komt onder andere tot uiting in het oude en in ere gebleven gebruik goederen en producten van eigen erf te verkopen. Ondernemingslust kan echter ook de verkeerde kant opgaan: deze streek heeft eveneens de reputatie dat men - in verhouding met de rest van Friesland - veel 'misstappen' begaat, al dan niet met dodelijke afloop. Dat was enkele eeuwen geleden niet veel anders dan tegenwoordig. Als voorbeeld kan worden genoemd dat de trotse woudbewoners beweren dat Bonifatius bij Murmerwoude (tegenwoordig onderdeel van Damwoude) werd vermoord en niet bij Dokkum. Er zijn talloze legenden en verhalen, ja zelfs spookverhalen, ontstaan over de bewoners van de Wouden, ook 'wâldsers' genoemd. Van de heide- en moerasgebieden bij Het Goddeloze Tolhuis onder De Valom, en rond Veenwouden en Kuikhorne zijn ruim 160 volksverhalen officieel opgetekend(1). De heidegebieden in de omgeving van Zwaagwesteinde en Twijzelerheide waren lang een soort vrijstaten, waar mensen, die zich om diverse redenen niet thuis voelden of niet getolereerd werden in de 'gewone' maatschappij, hun toevlucht zochten. Zij bewoonden vaak letterlijk een 'plaggenhutje op de hei'. Welk percentage van de bevolking dit exact betrof, is moeilijk te achterhalen; slechts over degenen die armengeld ontvingen of opgepakt werden zijn aantekeningen bewaard gebleven. Duidelijk is wel dat de groep 'heidebewoners' onderaan de sociale ladder stond en veelal de kost verdiende met werk dat in andere delen van de wereld als slavenarbeid zou zijn betiteld. Landlopen, hoererij en bedelen waren weliswaar bij wet verboden, maar behoorden tot het dagelijkse beeld van de samenleving. Vanaf het begin van de negentiende eeuw kwamen verscheidene wâldsers in Veenhuizen/Ommerschans terecht waar een 'heropvoeding' plaatsvond door de Maatschappij van Weldadigheid.

De Dokkumer Wouden is vaker onderwerp van onderzoek geweest. Spahr van der Hoek komt in zijn sociaal en etymologisch onderzoek tot de conclusie dat de woudmensen een duidelijk ander uiterlijk hebben dan andere Friezen(2). Zij zouden onder meer korter van stuk zijn, meer corpulent en ook een donkerder uiterlijk hebben. Er zijn ook verschillen in

de taal, maar niet genoeg om van een echt dialect te spreken.

In de omgeving van Twijzelerheide en Zwaagwesteinde zijn veel bewoners er zelf van overtuigd dat zij voor een deel van 'joden en zigeuners' afstammen, hetgeen her en der voor een deel het geval is(3). Maar ook overdrachtelijk kunnen zij beschouwd worden als 'onguur volk'. Op basis van ons genealogisch onderzoek nemen wij echter voorlopig – dat wil zeggen: tenzij het tegendeel bewezen gaat worden – aan dat de invloed vanuit het huidige Duitsland, met name vanuit Westfalen, groter is dan die van joden en zigeuners; naar schatting dertig procent van de totale bevolking van de Dokkumer Wouden stamt in meer of mindere mate af van allochtone Duitse wevers, arbeiders en ambachtslieden. Een andere voorlopige conclusie, die we uit ons onderzoek hebben getrokken, maar waarvoor in dit bestek de ruimte voor bewijs ontbreekt, is dat de inburgering van Duitse weversfamilies minder gepaard ging met vermenging met de lokale bevolking dan tot nu toe werd aangenomen(4).

De gewoonten van de tijd, het sociale bewustzijn van rang en stand waren sterk aanwezig en werden vaak belangrijker geacht dan een verschil in kerkelijke gezindte. Men ging wel met 'anderen' om, zeker als men er aan kon verdienen, maar trouwde toch bij voorkeur met 'eigen volk'. Dit gold ook voor andere zaken in de financiële sfeer: er bestaan diverse akten van leningen en verkopen van woon- en werkhuizen door wevers van en aan elkaar.

Duitse weversfamilies in Noordoost Friesland kenden elkaar op drie manieren: vanuit Duitsland, omdat de families veelal uit dezelfde streken kwamen (vooral Westfalen), vanuit het geloof, waarbij de katholieke kerk in Dokkum een centraal middelpunt vormde (omvattende stad en 72 dorpen) en ten slotte vanuit het gemeenschappelijke beroep. De afstanden tussen de dorpen in de Wouden tot Dokkum vormden geen probleem en ook was de afstand tot de *Heimat* in die tijd evenmin een beletsel voor contact met de familie. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van het gegeven dat wevers in de periode van het nieuw opzetten van een ketting (verticale weefdraden voor de lengte van het weefwerk), het voorjaar, geassisteerd werden en gebruik maakten van dezelfde weversknechten, bij voorkeur jonge mannen, soms familieleden, die uit Duitsland kwamen en van de ene naar de andere wever trokken. Had men genoeg verdiend, dan keerde men na één seizoen weer terug naar Duitsland. Maar in de praktijk kwam het ook voor dat men van maart tot november in het buitenland verbleef, waar men een (gezins-) jaarinkomen of een groot deel ervan verdiende. Een dergelijk patroon treffen we ook tot in de jaren tachtig van de 19e eeuw aan bij kooplieden uit families die uit Duitsland naar Friesland trokken om er hun waar aan de man te brengen en alleen in de winter naar de *Heimat* teruggingen.

De wevers uit de door ons bestudeerde genealogieën betreffen rooms-katholieke families, voor 89% uit Münsterland(5). Vaak was het weversgezin het enige katholieke gezin in een dorp en dus ver in de minderheid vergeleken bij de meerderheid van protestantse - daarbij de doopsgezinden meegerekend - en een kleiner deel onkerkelijke autochtonen. Vaak was dit enige katholieke gezin ook het enige Duitse gezin. Deze positie maakte dat men een gemakkelijk mikpunt was voor pesterijen en spot en dat men tevens beducht was om niet al te zeer in het negatieve op te vallen.

In tijden waarin iedereen het krap had en men op elkaar aangewezen was voor de dagelijkse levensbehoeften, was het geen schande aangemerkt te worden als economisch vluchteling. Het was het recht van ieder, ongeacht zijn of haar geloof, om een eerlijke boterham te verdienen, in welke landstreek dan ook.

Vanaf de Middeleeuwen is de vlasteelt een van de belangrijkste bronnen van inkomsten in de Dokkumer Wouden geweest. Tot ver in de twintigste eeuw waren de blauwbloeiende vlasakkers in de hele omgeving aanwezig en waren hele gezinnen afhankelijk van de verwerking ervan. Omdat de industriële revolutie in deze contreien veel langzamer op gang kwam dan in de rest van Europa, vonden ambachtelijke linnenwevers met hun eigen getouwen hier nog een mogelijkheid een inkomen te verwerven. Zo trokken linnenwevers uit Duitsland naar de Wouden omdat vlas, de grondstof voor het vervaardigen van linnenproducten, hier ruim voorhanden was. Dit bleef zo tot ongeveer 1850. Men volgde zeer oude routes om te reizen. In de negentiende eeuw gingen tal van weversfamilies zich permanent in Friesland vestigen. Na 1850 waren nauwelijks thuiswerkende linnenwevers in de Dokkumer Wouden te vinden. Sinds het begin van die eeuw werden wevers op grote schaal in de nieuwe, gemechaniseerde textiel fabrieken ingezet. Veel families trokken met het werk mee naar Twente waar massaal katoen, het product van de toekomst, verwerkt werd. Zoals men een aantal generaties eerder uit Duitsland was gekomen, trok men, althans een deel ervan, weer naar het oosten.

Wie niet in de fabrieken terecht kon of wilde was genoodzaakt om op een andere manier aan de kost te komen. Woudbewoners zijn altijd zeer inventief gebleven in het zoeken naar manieren om de kost te verdienen. Ze schrokken er niet voor terug om massaal naar de kleigronden in Groningen of verder naar Duitsland te trekken om bijvoorbeeld te melken. Dit bleef gewoonte tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Economische migratie was dus over en weer een normale bezigheid, sterk seizoensgebonden(6). De Duitse families, waaronder tal van linnenwevers, vonden door de generaties heen hun plek in de bevolking in Noordoost

Friesland. De in 1897 door het kerkbestuur opgerichte katholieke Sint-Bonifatiuschool in Dokkum had rond 1940 tal van leerlingen die afstammen van Duitse weversfamilies van weleer.

Sint Anna – te – drieën.
Sint Anna, hier afgebeeld met haar dochter Maria en haar kleinkind Jezus, werd door de linnenwevers als schutspatroon gekozen.

Noten:

1. Y.R. Poortinga, Fryske folksforhalen, Baarn/Ljouwert, 7 dln., 1976-1982.
2. J.J. Spahr van der Hoek, De heidedorpen in de Noordeliks Wouden, Drachten 1960. Het onderzoek van Spahr van der Hoek wordt ook aangehaald in: K. Sikkema sr. en K. Sikkema jr., Zwaagwesteinde, het ventersdorp op de Friese heide, Franeker 1954.
3. Zie vorige noot.
4. Verwezen wordt naar de genealogische onderzoeken van Paul Rouing, Tineke Westerhof en Netty Beckers.
5. Dit getal is een conclusie uit nog niet gepubliceerd onderzoek van Paul Rouing. De overige 11 % is verdeeld over: 3 % Achterhoek, 3 % autochtoon Friesland en 5 % is niet plaatsbaar.
6. Grote emigratiegolven komen vaker voor, niet alleen in de 19de eeuw, maar ook in de 20ste eeuw naar Canada, de Verenigde Staten, Zuid-Amerika en Australië. Ook hierbij waren nakomelingen van de door ons onderzochte families.

8. WEVERS BIJ GERECHTELIJKE ZAKEN

Hetty Kloosterman-Combs

Bij een historisch onderzoek naar een beroepsgroep als de linnenwevers in Noordoost Friesland is men afhankelijk van diverse soorten bronnen. Een ervan vormen de archieven van het Hof van Friesland(1). Het Hof van Friesland werd in 1499 opgericht, sprak recht in criminele zaken en hield stand tot 1811, waarna onder invloed van Napoleon de overgang naar de Franse rechtspraak kwam en daarmee de rechtspraak in ons land gecentraliseerd werd. De historie van het Hof van Friesland laten we hier verder ongemoeid. Voor ons doel is belangrijker dat de archieven van het Hof een schat aan informatie herbergen voor genealogen en andere onderzoekers.

Waar de kerkboeken de hoogtepunten in een mensenleven vastlegden, zo maken we in de archieven van het Hof van Friesland kennis met een andere kant van het menselijk bestaan. Het wroeten in rechtszaken kan aardig wat gegevens opleveren: er wordt vaak een omschrijving gegeven van de omstandigheden en de achtergronden van de beklagde en de getuigen. In de periode 1700-1811 zijn tientallen zaken bekend, waarvan wevers, weversvrouwen en weversknechten ofwel in de beklagdenbank zaten ofwel getuigen waren in een zaak tegen dorpsgenoten of passanten.

Wat de vermeende criminaliteit in de Dokkumer Wouden betreft, blijkt dat in ieder geval uit het grote aantal zeer uitgebreide dossiers in de archieven van het Hof, dat betrekking heeft op de omgeving van Veenwouden en Zwaagwesteinde. Het bekendste voorbeeld hiervan zijn de zaken rond het 'Hattums volk', nakomelingen van boer en veenbaas Albert Hattums van Veenwoudsterwal, die de naam kreeg een hele serie misdadige zoons te hebben opgevoed en waar meer dan dertig zaken van zijn. Andere voorbeelden zijn de zaken rond Salomon Levi van 'Collumerzwaag-westeinde' en Jan Binnes van Oudwoude, beiden hoofdrolspelers in het drama van het Kollumer Oproer (1797) en onthoofd in het Blokhuis te Leeuwarden. Minder bekend, maar toentertijd zeer berucht, waren ook Hendrik en Tjitze Lap uit Zwaagwesteinde, die paardenstaarten afsneden en verkochten en samen goed waren voor een dossier van meer dan vijfhonderd bladzijden betreffende zaken in dieverij en heling.

Met betrekking tot de rechtszaken treden de meeste linnenwevers op als getuige en zijn zij derhalve niet rechtstreeks betrokken bij de kleine of grote drama's.

De teksten van bijgaande rechtszaken zijn zoveel mogelijk letterlijk overgenomen, hetgeen soms aanleiding is tot voor ons hilarische spellingen. Maar originele bewoordingen en taalgebruik dienen ter adstructie van het geheel, ook al vraagt het enige creativiteit van de lezer.

De zaak van Sjeuke Hendriks (1776)(2)

“De Klager stelt waar te zijn:

Dat de Gevangene als dienstmaagd heeft gewoond bij Sybren Jan en Marijke Lucas, egtelieden, weevers in de Valom;

Sij gevraagt hoe lang en voor hoe veel loon;

Dat de Gevangene omtrent Paaschen 1775 uit een mande of korf van een omlooper aldatt 't huis sijnde, heeft genoomen een stuk stremijn en twee halsdoeken aan elkanderen sijnde twee afgesneeden stukjes lint, een stukje swart bont goed en een stukje bont streept;

Dat ook uit de winkel alwaar sij Gevangene sliep, heeft genoomen drie rooven wollen gaarn;

Dat de Gevangene dit alles bij nacht heeft genoomen uit de korf van de omlooper staande in de kaamer alwaar de weever sijn vrouw sampt knegt sliepen, en sulks heeft verburgen op haar Gevangenes bedsteed in de winkel;

Sij gevraagt na de naam van de omlooper en waar die woont, en op dien nacht heeft geslaapen of de winkel of werkhuis slapende in de kamer alwaar de weever en sijn vrouw en knegt sliepen sonder geraas konde koomen dan of die deur van de kamer geslooten was door een schootel of spijker aan de kant van de kamer, so ja, hoe sij daar in is gekoomen? En op wat wijze sij dit alles heeft uitgevoert? En of sij ook tot de bekentenisse is gedwongen?

Al het welke sijnde zaaken van seer quaden gevolge, anderen ten Exempel ten hoogsten strafbaar.

En 't Hof den Klager geordoneert heeft de Gevangene proces te maken.

Soo houdt de Klager deese Artikelen voor sijn Libel. Mits welken concludeerende ex dictis dicend, et Nob. Cur. Off. Supplend. Contendeert de Klager, ten einde de Gevangene soodanig sal worden gestraft als “Hoff in goeder justitie verstaan sal behooren cum Expensis.

Implorato est, J. Bourboom”

Antwoord van de Gevangene en beklagde:

“1. de 1ste in waarheid te bestaan;

2. En diend op de 2de dat in de huur vroeg in het voorjaar gekoomen is en tot alderheyligen besteed was; Waar voor verdienen zoude boven de kost, ses Car. Gulden, twee hemden en 1 paar schoenen; En is de Gevangene

omdat geen eeten genoeg kreeg, voort na Paaschen uit die huur geraakt;
 De goederen in de 3de gemeld heeft de Gevangene niet gekreegen;
 En konde sulks ook niet doen; Omdat die kamer alwaar vier menschen
 slapen niet konde komen; Voor en al de deur niet open maakten en de
 spijker van de klink deden;
 Ook heeft de Gevangene tot straffinge van de 4de geen geern uit de
 weewerswinkel genoomen; De Gevangene in die weewerswinkel slapende en
 aldaar voor spoelster ageerende, zijde men het gaarn om te spoelen naast
 het bedstee van de Gevangene;
 De 5. is onwaar, zeer onwaarschijnlijk en bijna onmogelijk; Hoe soude de
 Gevangene bij nagt in een kamer durven en kunnen komen daar de weever
 sijn vrouw, de knegt en omlooper slapen? Waar te boven de kamer met een
 spijker op de klink van de deur gesloten was; Diend verders tot refutatie
 van de 5de dat de Gevangene geen goederen in haar bedsteed gebragt heeft;
 En ook niet gesien, dat die er uit gehaald sijn;
 Op de 6de segt de gevangene, dat soo sijn seijden, de omlooper Bartele soude
 genaamt sijn; En van Leeuwarden van daan soude sijn; Maar de Gevangene
 ken die man niet; Hebbende hij (gelijk gesegt is) bij de knegt in de kamer
 geslapen; En is de Gevangene bij nagt niet in de kamer geweest; Hebben de
 knegt 's morgens de Gevangene geroepen; En doe Gevangene op kwam,
 waaren de weever omlooper en knegt al op; Overmits de Gevangene nooit
 de diefstal waar meede beschuldigd werd bekend heeft; Soo volgd van selfs
 dat sijn tot geen bekentenisse gedwongen is.

Moits welekn (*lees: welken*) concludeerende ex diet: dicent: et Nob. Curiee
 off; supplend; contendeert de Gevangene en beklagde ten einde de Hr.
 Klager sal werden verklaard tot sijn genoomen Eisch en Conclusie niet
 ontvangbaar en de Gevangene en beklagde daar bij af bij ...oine
 geabsolveerd en uit haare detentie ontslagen jaque omni meliori modo ac
 via cum expensis. Implorato est, G. Buma.”

Uit de verklaringen der getuigen:

Joukien Johannes, weduwe van Jacob Annes “in de Valom op het
 tolhuis woonende, oudt 37 jaar”: ...“kent de beklagde als dienstmaagd bij
 de weever hebbende gewoond, weet niet waarom sijn vertrokken is. ....en dat
 Sijbren Jans sijn vrouw en knegt alle Paapsch sijn.”

Lutske Willems, huisvrouw van Alle Jans, kwam Sijbren Jans in
 Dokkum tegen toen de beklagde al uit huis was. Hij vertelde haar dat de
 gevangen (*lees: gevangene*) bij hem naar tevredenheid had gediend en dat
 zij hen niet benadeeld had. Er waren meerdere getuigen bij.

Antie Hendriks, “24 jaar woonende bij haar moeder Janke Hendriks in
 de Westereijnde”, had gehoord dat Sijbren Jans “in de valk heeft gesegt, dat

hij de waarheid niet hoefde te seggen ofschoon hij een eed gedaen hadde”.

Dan de betrokkenen:

Marijke Lukas, “woonagtig in de Valom onder Damwoude, over de 30 jaar geweest en Sybren Jans, woonagtig in de Valom onder Damwoude, over de 30 jaar geweest”, verklaren beide dat de dienstmaagd bij hen heeft gewoond, dat de omlooper of cramer bij hen geslapen heeft en dat de korf met cramerij in de kamer stond waar zij allen sliepen.

Op het bed van Sjeuke Hendriks werden de spullen gevonden die uit de mand ontvreemd waren.

Beernt Harmens, weversgezel bij Sybren Jans, 25 jaar, bevestigt dit verhaal. Het zou gaan om: “een stuk stremijn, twee bonte halsdoeken aan een stuk, wat bruin boeselaar alsmede wat rood lint “dat ook bij onderzoek bevonden is”. Hij bevestigt ook de strengen (“rooven”) wol.

Bartel Cornelis, de omlooper, 26 jaar: “dat de gevangene in ’t voorleede jaar bij de Getuige Sijbren voor dienstmaagt heeft gewoont. Dat Sijbren niet gewoon is voor het geheele jaar de meyden te houden, maar alleen in de tijdt dat de weeversknegten daar sijn”

Hij weet niets van een bekentenis van de beklaagde en is hier zeker niet getuige van geweest, zoals de anderen stelden.

Uit de overige verhalen blijkt:

Sjeuke Hendriks heeft maar “weinig weken bij de weever gewoont en tot nog toe geen loon ontvangen”.

Nadat het meisje uit de huur was gezet, is ze bij de tolmans weduwe Joukje Johannes gaan wonen. Hier heeft “sij trouw en wel gediend, maar door siekte uit die huur geraakt.”

De strengen (rooven) wol behoorden aan Gerryt Eelkes die ze bij de wever had gebracht om geweven te worden.

Er sliep nóg een weversknecht in de bewuste kamer, hetgeen het totaal aantal mensen op vijf brengt. De betrokkenen spraken hierover niet de waarheid.

Sijbren Jans en Marijke Lucas kunnen ook geen meiden houden, want Sjeuke was al “de derde meyd of dienstbode die bij haar binnentijds weggeraakt is.”

De Rechtbank kwam tot de volgende uitspraak:

“De beschuldiging is niet gefundeerd.” De aanklacht werd gefundeerd op uitlatingen van getuigen die de diefstal niet met eigen ogen gezien zouden hebben. Er is geen grond voor vervolging.

“De Gevangene’s onschuld is klaar aangetoond”, omdat:

Ze alle beschuldigingen ontkend heeft;

De getuigen spreken elkaar tegen; volgens Sijbren, Marijke en de knecht heeft ze wel bekend, volgens de omlooper niet;
Er was gelogen over het aantal betrokkenen: er waren vijf mensen in de slaapkamer;
De slaapkamer was van binnenuit op slot;
Sijbren Jans geen respect voor de waarheid heeft en zich niet stoort aan de eed;
De gevangene niet genoeg eten kreeg en daarom zelf uit de huur is gegaan. Vervolgens is ze op de buurt bij Joukje Johannes gebleven, waar ze goed gediend heeft;
Sijbren Jans en zijn vrouw “om het fatzoen bij de mensen te bewaaren, om het feit dat zij geen dienstmeiden kunnen houden” (=betalen, red.), van de gevangene alleen maar kwaad hebben gesproken”;
Sijbren Jans in Dokkum tegen getuigen heeft verklaard dat het “meisje trouw opgepast had en ons niet benadeeld.”

De zaak van Antje van Geiske (1779)(3)

“Aanklacht:
Heeft in het verleeden jaar 1779 voor dienstmaagd gewoond bij Harmen Beernts, Mr. Linnenweever op Rinsumageest;
Dat daar bij des Gevangenes voormalige Broodheer voor weeversknegt werkte eenen Harmen Beernts; (*sic!*, zie noot 4)
Dat deze Harmen Beernts in de maand september 1779 van daar is vertrokken na Ooster Nijkerk;
Dat Harmen Beernts voor sijn vertrek aan des Gevangenes Broodheer in bewaaringe heeft gegeven 75 of 76 Guldens en 1 stuiver;
Dat des Gevangene Broodheer na zulks dit geld in een klein kistje besloten, in sijn kast heeft geset;
Dat de Gevangene vervolgens, na dat des Gevangenes Broodheer de sleutel in de kast had laten steeken, dit geld voors. Kistje heeft genomen en alsoo uit de kast gestolen;
Sij de Gevangene gevraagt waar het gestolen geld heeft gelaten?
Dat de Gevangene ook in die tijd eenige broden en andere waren op de naam van haar voors. Broodheer te Borgen heeft gehaalt;
Sij gevraagt waar het selve heeft gelaten?
H. Boubon.”

Uit de diverse verklaringen komt het verhaal stukje bij beetje tevoorschijn: Antje is 16 jaar en de onechte dochter van Geiske Geerts, de meid van Mr. Linnenweever Harmen Beernts en diende daar ook als meid.

Behalve Geiske getuigt ook Bernardus Willems, “weeversknecht bij Harmen Beernts op Rinsumageest, oud tussen 18 en 20 jaar”. Ook hij is inwonend. Antje zit vast op het gedemolieerde Blokhuis in Leeuwarden.

“De goederen bij de delinquante voor het gestoolene geld gekogt-thans in handen zijn van Harmen Beernts Mr. Linnenweever op Rinsumageest-haare gewezen Broodheer, welke de goederen wel gaarne in verminderinge van het gestolene geld zoude willen houden, dog niet durvende accordeeren voor en al eer zulks ter kennis van Uw Edele hadden gebragt.”

Na aanvankelijke ontkenning, heeft Antje onder bedreiging van haar moeder, die haar “zoude verdrinken als sij het hadde gedaan”, uiteindelijk haar daad opgebiecht.

Ongeveer drie weken nadat het geld in bewaring was achtergelaten, heeft zij, toen de sleutel in de kast was gebleven, met haar linker hand een greep uit het kistje gedaan. Ze heeft zoveel geld meegenomen als ze in haar hand houden kon en dit besteed aan “eenige kleeren” die ze in Rinsumageest en in Dokkum had gekocht.

Bij het geld dat ze uit het kistje haalde waren ook “twee gouden ducaten, welke haar onbekend waaren en beschreven als twee kleine ronde dingetjes waar op aan de eene kant in een vierkantig plaatsje veele letter stonden” en “die zij verlooren had, wanneer zij, samen met de andere meyden, om jonge beukeboomen zocht”.

Verder heeft ze nooit iets op rekening van Harmen Beernts gekocht, anders dan hij haar had opgedragen, behalve dan wat zeep om zich te wassen, want dat gaf hij haar niet genoeg.

Harmen Beernts, “Mr. Linnenweever op Rinsumageest, oud 4 á 55 jaar, geciteerd, geëdigd en geëxamineerd verklaard waar te zijn dat zijn knecht Harmen Beernts (ongeveer half september jongstleden naar Nijkerk zullende vertrekken om aldaar te weeven), hem, Getuige, versogt had om zijn geld tot 75 of 76 Guldens en 1 stuiver in een klein kistje beslooten voor hem te bewaaren tot zijn weederkomste, waar toe hij zig eindelijk had laten bewegen”.

Hij bekende voorts dat hij de sleutel in het slot had laten steken en dat hij de volgende keer dat hij in de kast moest zijn, gezien had dat het kistje was verschoven. Toen hij het weer goed wou zetten, kwam het hem zo licht voor.

Bij inspectie bleek van de inhoud aan muntgeld, voornamelijk halve en hele schellingen, een aanzienlijk bedrag te ontbreken.

Hij had zijn knecht en meid geroepen om te vragen of die er meer van wisten, maar die hadden ontkend. Antje had ook ontkend, maar haar moeder merkte op dat zij iets nieuws had en dreigde haar dochter alles op

te biechten of anders zou zij haar verdrinken. Antje was toen zo bang geworden, dat ze alles had verteld.

Antje heeft in december 1779, in afwachting van haar arrestatie, de kuierlatten naar Groningerland genomen. Een aantal weken later is zij alsnog opgepakt en ingerekend. Zij werd veroordeeld tot twee jaar werken in het Lands Tucht- en werkhuis.

Noten:

1. Leeuwarden, Tresoar, voortaan afgekort als Tresoar, toegang nr. 14 , Criminele Sententies Hof van Friesland.
2. Tresoar: Criminele Sententies Hof van Friesland, toegang 14, inv. 3572, d.d. 25-4-1776. Rechtszaak tegen Sjeuke Hendriks van de Collumerzwaag, gevangene en beklaagde.
3. Tresoar: Criminele Sententies Hof van Leeuwarden, toegang 14, inv. nr. 3732, jaar 1779: Rechtszaak tegen Antje van Rinsumageest, gevangene en beklaagde.
4. Volgens de tekst heetten zowel de wever als zijn knecht Harmen Beernts.

Münsterland en omgeving met een aantal plaatsen die in de teksten over de linnenweversfamilies worden genoemd

9. INVENTARISATIE VAN R.K. DUITSE FAMILIENAMEN IN LINNENWEVERS- FAMILIES, DIE NAAR NOORDOOST FRIESLAND ZIJN GETROKKEN (CA. 1760-CA. 1850)

Paul Rouing, Hetty Kloosterman-Combs en Tineke Westerhof

Naam	Linnenwever te	Herkomst en/of geboortejaar
Beckers, Nicolaus Joseph	Driesum	Alstätte 1791
Blumers, Berend Hendriks	Veenwouden	Leer (Munsterland) 1781
Brüner, Joannes Bernardus Josephus	Kollum	Billerbeck 1788
Brüning, Johan Gerhard	Zwaagwesteinde	Vreden 1814
Bulsing, Johan Anton	Dokkum en Akkerwoude	Vreden 1792
Bunkers(Benneckers), Bernard Herman	Op de Streek onder Aalsum	Neuenkirchen 1792
Dauwe, Herman	Damwoude	Wettringen 1784
Demes, Johannes Theodorus	Dokkum	Stadtlohn 1792
Duipmans/Deutman, Harmen Berends	Niawier	Rheine ca. 1771
Ebbing, Georg Anton	Dokkum en Blija	Metelen ca. 1780
Flötman, Herm Heinrich	Rinsumageest	Neuenkirchen 1795
Gartheide, Johannes Albertus Julianus (later Johannes de Vries)	Kollumerzwaag en Birdaard	Welbergen ca. 1784
Hescher/Hesling, Engelbert Joseph	Rinsumageest	Schöppingen 1789
Hilboesen, Bernardus Hendricus	Hantum	Metelen ca. 1750
Hillner, Johan Godfried	Zwaagwesteinde	Hopsten ca. 1777
Hilndricks, Wolter	Dokkum	Welbergen ca. 1675
Holman, Johannes Franciscus	De Valom	Freckenhorst ca. 1786
Holtwes, Herman Harmens	Rinsumageest	Wettringen ca.1754
Hubers, Bernard Anton	Rinsumageest	Vreden 1813
Huberts, Jan	Rinsumageest	Vreden
Huwink, Johannes Hermanus	Driesum	Leer (Munsterland) 1795
König, Joan Bernard (ook wel Jan Wolters genoemd)	Dokkum	Wettringen
Lucas, Willem (of: Willem Lucas?)	Ee	Welbergen ca. 1700
Mersman, Johan Herman	Suameer, Rinsumageest	Neuenkirchen ca. 1752
Pogmans, Herman Heinrich	Dokkum	Neuenkirchen 1792
Pohl/Pool/Poel, Harmen Berends	Rinsumageest	Neuenkirchen ca. 1770
Pohl, Theodorus	Rinsumageest	Neuenkirchen 1794
Rutgers, Theodoor	Aalsum en Stiens	Wettringen ca. 1778
Simons, Hendrik	Dokkum	Billerbeck ca. 1803

Timmers, Joseph	Rinsumageest	Wettringen 1794
Tohlman, Johannes Bernardus Theodorus	Akkerwoude en Rijperkerk	Mesum ca. 1788
Wester, Frans Caspar	Dokkum	Emsdetten ca. 1791
Wester, Johannes Bernardus Henricus	Dokkum en Hantum	Emsdetten ca. 1775
Westlingh/Wesseling, Freerk	Dokkum	Wettringen ca. 1715
Wiegers, Johannes Bernardus Everts	Damwoude en Niawier	Neuenkirchen ca. 1788
Woltring, Franciscus Antonius Jacobus	Kollum en Dokkum	Ammeloe (Vreden) 1782

Rooms-katholieke linnenwevers waarvan er een sterk vermoeden is, dat ze afkomstig zijn uit Duitsland

Naam	Linnenwever te
Ahuis (Kuis), Harmen Berends	De Valom
Detmars, Steffen	Hantum
Ten Huls, Hendrik Melcherts	Holwerd en Dokkum
Jansen Dijkmans, Jan	Holwerd
Koster, Geert Jans	Aalsum
Pieper/Pijper, Berend Geerts	Ee
Rouing, Harmen Alberts	Rinsumageest
Snippen, Berend Harms	Onder Aalsum
Thijssens, Bernardus	Dokkum
Vollenbroek, Engbert Theunis	Driesum
IJseren Hinke, Antoon Franses	Driesum
Zandman, Harmen Harmens	Niawier

Geraadpleegde bronnen:

- Gemeentearchief Dantumadeel te Damwoude: Volkstellingen 1829/1830, Huwelijksakten en Huwelijkse bijlagen 1811-1850, Overlijdensakten 1811-1850.
- Gemeentearchief Ferwerderadeel: Volkstelling 1829/1830.
- Gemeentearchief Noordoost Friesland (Dokkum, Oostdongeradeel, Westdongeradeel): Volkstellingen 1829/1830, Huwelijksakten en Huwelijkse bijlagen 1811-1850, Overlijdensakten 1811-1850. Trouwregister Rooms-katholieke parochie Dokkum 1727-1811; R.K. par. Dokkum, doop 1727-1811.
- Tresoar te Leeuwarden: Huwelijksakten en Huwelijkse bijlagen 1811-1850, Overlijdensakten 1811-1850 Trouwregister Rooms-katholieke parochie Dokkum 1727-1811, Inventarisnr.: 206; R.K. par. Dokkum, doop 1727-1811, Inventarisnr. : 206. Quotisatiecohierien 1749.

10. DRIE FRAGMENTEN UIT GENEALOGIEËN VAN LINNENWEVERSFAMILIES VAN WESTFAALSE OORSPRONG, DIE ZICH VESTIGDEN IN NOORDOOST FRIESLAND

10a. Fragment uit genealogie Hendrik Harmes (Holtewes) (ca. 1750 - 1799)

Paul Rouing

In Rinsumageest hebben in de loop van de tijd diverse linnenwevers hun beroep uitgeoefend. Eén van deze linnenwevers was Hendrik Harmens. Hij is de Nederlandse stamvader van de familie Holtewes.

Herkomst

Hendrik Harmes is afkomstig uit Wettringen in het Munsterland (Duitsland)(1). In de status animarum van Wettringen 1750(2) treffen we een boerderij Holtewerdt aan: Wettringen bauerschaft Rotenberge: Henric Holtewerdt (65 jaar; boer/akkerman), zijn vrouw Marg. (67 jaar), Herm (41 jaar, boer/akkerman en wever), zijn vrouw Marg. (29 jaar) en de kinderen Marg. (3 jaar) en Herm. Hen. (1 jaar).

In het doopboek van Wettringen(3) komen we op 22 mei 1752 de doop tegen van Joan Henrich Holtevert. Hij was een zoon van Henrich Holtewers en Maria Bruns. Doopgetuigen waren Joan Bruns en Maria Holtevers.

Zou 'Herm. Hen.' of Joan Henrich identiek zijn aan Hendrik Harmens (Holtewes)? In Duitsland was het niet ongevoerd om kinderen twee voornamen te geven, waarbij de tweede naam als roepnaam werd gebruikt. Erg veel opleiding heeft Hendrik overigens niet genoten, want hij kon niet schrijven.

Rinsumageest

Bij zijn huwelijk in 1780 staat vermeld dat Hendrik toen al woonachtig was in Rinsumageest. Hij komt vóór 1780 niet voor in de speciekohieren. Hij was toen blijkbaar geen hoofdbewoner, maar woonde bij iemand in huis. Gelet op zijn latere beroep van linnenwever zal hij toen wel linnenweversknecht zijn geweest. Misschien bij de linnenwever Harmen Alberts (Rouing) bij wiens weduwe hij in 1780 in huis woonde?

Hendrik trouwde op 11 juni 1780 in de hervormde kerk van Rinsumageest. Op 24 juni 1780 volgde het rooms-katholieke huwelijk in de kerk van

Dokkum. De bruid was **Liesbeth Geerts Bruins**. Ze was in 1763 in Garijp geboren en werd op 11 juni 1763 gedoopt in de rooms-katholieke kerk van Warga. Ze was een dochter van de linnenwever Geert Jans Bruins en van Grietje Feikes. Liesbeth ging na het hertrouwen van haar moeder met de Rinsumageestse linnenwever Harmen Alberts [Rouing] mee naar Rinsumageest. Mogelijk dat ze in het ouderlijke huis in Rinsumageest de weversknecht Hendrik Harmens heeft ontmoet.

Zoals hiervoor al is vermeld, komt Hendrik voor het eerst voor in het speciekohier van 1780. Hij vestigde zich dan als hoofdbewoner in het huis nummer 24 in Rinsumageest. De vorige hoofdbewoner was Harmen Alberts [Rouing]. De weduwe van Harmen Alberts bleef ook in het huis wonen. We zien dan ook twee namen op het speciekohier: Hendrik Harmens en Harmen Alberts weduwe. Hendrik moest in de periode 1780 tot en met 1794 voor één schoorsteen betalen. Hij moest voor twee personen het halve hoofdgeld betalen. Het totaal te betalen bedrag bedroeg zes gulden. In het speciekohier van 1787 lezen we dat de weduwe van Harmen Alberts vertrokken was naar Dokkum. Hendrik bleef daarmee de enige hoofdbewoner. In 1795 trad er een kleine verandering op. Hendrik hoeft alleen nog maar voor de schoorsteen te betalen en niet meer het hoofdgeld. Het te betalen bedrag bedroeg drie gulden. Deze verandering heeft te maken met een wijziging van het belastingstelsel.

Hendrik komen we tegen in het hypotheekboek van Dantumadeel én in het proclamatieboek van Dantumadeel:

1. Hendrik Harmens te Rinsumageest deed in 1788 proclamatie op een behuizing cum annexis [met bijbehoren] staande en gelegen in Rinsumageest. Ligging: Alle Sakes weduwe ten oosten, de straat ten zuiden, Johannes Oedses ten westen en de beek ten noorden. Hendrik kocht het huis van Albert Harmens [Rouing] te Rinsumageest en Grietje Harmens [Rouing], huisvrouw van Johannes Boekhout, te Dokkum. Hij kocht het voor 150 caroli gulden. De koopbrief is gedateerd: 2 februari 1788. Eerste proclamatie: 19 mei 1788, tweede proclamatie 26 mei 1788 en derde proclamatie: 23 juni 1788(4).
2. De echtelieden Hendrik Harmens, mr. linnenwever en Lijsbeth Geerts uit Rinsumageest leenden op 14 april 1788 van de echtelieden Jilles Dantuma [executeur in Rinsumageest] en Lijsbeth Pytters uit Rinsumageest een bedrag van 150 caroli gulden “en weder verstrekt tot betalinge van onse gekogte huisinge van Alberd Harmens [Rouing]” volgens koopbrief van 2 februari 1788”(5).

Hendrik overleed omstreeks kersttijd 1799(6). In het speciekohier van 1800 lezen we ook van dat overlijden en dat nu zijn weduwe de hoofdbewoonster is. Het belastingbedrag bleef hetzelfde.

Liesbeth hertrouwde op 21 mei 1801 in de rooms-katholieke kerk van

Dokkum met de op 2 februari 1768 in het Duitse Gaxel(7) geboren linnenwever **Jan Hermannus (Jan) Huber(t)s**. Hij werd op dezelfde dag gedoopt in de rooms-katholieke Sankt Georgkirche in Vreden. Hij was een zoon van Joannes Henricus Hubers(8) en Margaretha Nünning. Uit dit huwelijk werden geboren: a. Joannes (1802); b. Margarita (Grietje) (1803); c. Joannes Hermanus (Jan) (1805); wever in Rinsumageest; was getrouwd met Geertje Sijberens Zijlstra.

Jan Huberts kocht in 1818(9) het huis van de erven van de Rinsumageestse linnenwever Harmen Hendriks Mersman.

Het gezin Hubert kreeg in 1827 te maken met een groot drama. Jan Huberts overlijdt op 17 maart 1827, zijn vrouw op 21 maart 1827 en Jan's stiefzoon Harmen Hendriks Holtewes op 4 april 1827. De overlijdens zullen te maken hebben gehad met een besmettelijke ziekte (mogelijk malaria?) die in die tijd heerste.

In 1826 had men in Nederland een hete en droge zomer. In dat jaar (met een uitloper naar 1827) vond in vele streken "eene geduchte ziekte en vreesselijke sterfte plaats", vooral in de maanden juni, juli, augustus, september en oktober. De sterfte was in augustus en september het ergste en nam na die tijd enigszins af.

In het dagboek van de in het Friese Oldeboorn woonachtige boer Lieuwe Jans de Jong lezen we onder andere het volgende over deze ziekte(9): 15 augustus 1826: "Van rondsomme hoort men van zieke menschen. Den eersten deze maand Augustus wierden drie maayers, boven Bremersche, door hun eigen volk, onder het hartroerendste aandenken, als de eerste slachtoffers deze ziekte in en onder ons dorp Oldeboorn, in het graf bijgezet. En de zieken wierden kosteloos weggevoerd. En de meeste gezonden stapten naar hun vaderland, ziende de ziekte dagelijks verergeren en zommigen sterven".

1 oktober 1826: In stede van met de naderende herfst en het daardoor verbonden koeler weder verlichting in de tans heerschende ziekte te bespeuren, werd dezelve veel meer verergerd. Zeer velen konden hun bedrijf niet uitoefenen en in den boerenstand moest de een den ander bijstaan door gebrek van arbeidsvolk. Van rondsomme hoorde men klagten, niet alleen onze provincie of koninkrijk, maar Oostfriesland, Zweden en meer andere rijken. De nieuwspapieren waren opgestapeld van doodberichten".

Jan Huberts overleed in het huis nummer 33. Hij liet twee kinderen na.

Kinderen uit het huwelijk:

1. **Hermanus (Harmen) Hendriks Holtewes** geb. Rinsumageest; ged. Dokkum (RK) 3 maart 1782; linnenwever in Akkerwoude; overl. Akkerwoude 4 april 1827, tr. 1. Dantumadeel 3 oktober 1819

- Joanna Engelbertha Beckers** geb. Leeuwarden; ged. Leeuwarden (RK) 28 juni 1791; overl. Akkerwoude 1 augustus 1820; dochter van Johannes Engelbert Beckers/Bekker en Anna Lucas Deij, stadsvroedvrouw in Dokkum; tr. 2. Dokkum 30 december 1821
- Botje Tijsses Rot** geb. Dokkum 4 juni 1787; ged. Dokkum (herv.) 24 juli 1787(10); weduwe van de kleermaker Harmanus Knijper; zij hertrouwde de schuitenmaker Tijs Dirks van der Wal; overl. Dokkum 23 januari 1859; dochter van Tijs Doedes Rot, pottenbakker en Baukje Jacobs Foekerd;
2. **Margarita (Grietje) Hendriks Holtevis** geb. Rinsumageest 27 december 1783; ged. Dokkum (RK) 28 december 1783; woonde in Leeuwarden; overl. Leeuwarden 9 februari 1855, tr. Leeuwarden (RK) statie Nieuwstad 17 mei 1807
- Willem Funcke** geb. Stadtlohn (Duitsland) 23 mei 1771(11); hij trouwde als 'Wilm Vonk'; wever in Leeuwarden; overl. Leeuwarden 4 oktober 1833; zoon van Johannes Wilhelmus Funcke en Catharina Spahn
3. **Jacobus Alojsius (Jacob) Hendriks Holtevers** geb. Rinsumageest 27 december 1783; ged. Dokkum (RK) 28 december 1783; tweelingbroer van 2; was in 1827 arbeider in Leeuwarden(12); overl. ná mei 1827
4. **Gerardus (Geert) Hendriks Holtevis** geb. Rinsumageest; ged. Dokkum (RK) 21 november 1786; arbeider in Sijbrandahuis (1822); woonde later Leeuwarden; ongehuwd; overl. Leeuwarden 29 maart 1855
5. **Jan Hendriks** geb. Rinsumageest; ged. Dokkum (RK) 31 maart 1788; waarschijnlijk jong overleden;
6. **Maria (Marijke) Hendriks Houtevers/Holthevers**; geb. Rinsumageest maart 1791; overl. Veenwouden 11 december 1814 tr. Veenwouden 28 januari 1813 **Joannes Hermanus (Jan Harm) Huwink/Huwing** geb. Leer; ged. Leer (Duitsland) 2 oktober 1789; weversbaas in Driesum (1813), later linnenwever in Wouterswoude; hij hertrouwde Helena Catharina Doornsto(u)ter; overl. Wouterswoude 2 juli 1853; zoon van Joannes Theodorus Huwink en Elisabeth Kalker
7. **Joannes Hendriks** geb. Rinsumageest; ged. Dokkum (RK) 4 april 1793; verder niets over hem bekend;
8. **Anna Catharina Holtewes** geb. Rinsumageest ged. Dokkum (RK) 13 april 1795; woonde in Harlingen; overl. Harlingen 16 maart 1866; tr. Harlingen 27 mei 1821
- Jan Harmens Kamp** geb. Harlingen 5 juli 1777; schoenmaker in Harlingen; weduwe van Fokeltje Hendriks Santman; overl. Harlingen 12 november 1837; zoon van Harmen Jansen Kamp en Marijke Berends

9. **Sjoukje Hendriks Holtevers**(13) geb. Dokkum(14); ged. Dokkum (RK) 1 april 1797; overl. Leeuwarden 8 mei 1868
tr. 1. Leeuwarden 19 mei 1822 met **Gerhardus (Gradus) Nieuwenhuis/Nienhuis/Nijhuis** geb. Leeuwarden; ged. Leeuwarden (RK) 6 april 1774; wever in Leeuwarden; overl. Leeuwarden 2 oktober 1826; zoon van Joannes Nijhuis en Margaretha (Grietje) Swi(e)ters, tr. 2. Leeuwarden 19 augustus 1827 met **Gerhardus Wilhelmus van Bömmel** ged. Stadtlohn (Duitsland) 17 december 1787; oorspronkelijk linnenwever, later koopman in Leeuwarden; overl. Leeuwarden 21 december 1856; zoon van Johannes Wilhelmus van Bömmel en Phenenna Struving.

Bronnen:

1. Tresoar: Huwelijksbijlage van Bömmel-Holtewes 1827: “dat voorts hare grootouders van vaderszijde Harmen Holtevers en zijne vrouw, wiens naam zij niet juist kunnen opgeven, te Watteringe in Munsterland zijn overleden voor meer dan veertig jaren”.
2. De gegevens van de status animarum van Wetringen van 1750 werden verkregen van Michael Maibaum uit Wetringen.
3. De doopgegevens van Wetringen werden verkregen van Michael Maibaum uit Wetringen.
4. Tresoar: Nedergerecht Dantumadeel: proclamatieboek inv. nr. 85 f. 79.
5. Tresoar: Nedergerecht Dantumadeel: hypotheekboek inv. nr. 131 f. 43.
6. Tresoar: huwelijksbijlage Holtewes-Beckers DAN 3 oktober 1819 nr. 42.
7. Volgens het register van overlijden is hij geboren in “Duitschland”, zonder exacte plaatsbepaling. Het begraafregister van de rooms-katholieke kerk van Dokkum vermeldt echter dat hij geboren is in Vreden.
8. Volgens de overlijdensakte van Jan Huberts heette zijn vader Jan Huberts en zijn moeder heette Grietje. Een achternaam werd niet genoemd. Jan’s vader Joannes Henricus Hubers was ‘Wöhner’ in Gaxel bij Vreden. Hij overleed op 27 juli 1797 in Gaxel. Zijn vrouw Margertha Nünning overleed op 7 juli 1813 op 73-jarige leeftijd. Dit echtpaar trouwde op 7 mei 1765 in de Sankt-Georgkirche in Vreden. Deze gegevens werden verkregen van Bernhard Robers uit Vreden.
9. Tresoar: 26 Notariële archieven notaris G.R. Voormeulen in Kollum inv. nr. 114006 nr. 252.
10. De dagboeken (1825-1855) van Lieuwe Jans de Jong; boer te Poppenhuizen onder Oldeboorn; bewerkt door L.J. de Jong, mei 1999.
11. Mededeling van Meindert van der Meulen te Bussum. Hij had dit gegeven ontleend aan de in Stadtlohn wonende Bernhard Fischer.
12. Tresoar: huwelijksbijlage van Bömmel-Holtewes Leeuwarden 19 augustus 1827 nr. 116.
13. Bij haar eerste huwelijk werd ze ‘Holtevers’ genoemd. Bij haar tweede huwelijk werd ze ‘Haltewes’ genoemd.
14. Tresoar: huwelijksakte Nijhuis-Holtewes 19 mei 1822 én 19 augustus 1827.

10b. Fragment uit genealogie Johannes Franciscus Holman (1786-1836)

Tineke Westerhof

Onderstaande fragment, afkomstig uit de parenteel van Johannes Franciscus Holman, laat zien hoe afstammelingen van linnenwevers van Duitse afkomst zich door de jaren heen met elkaar “verweefden”. Niet alleen door huwelijken maar ook waren ze regelmatig getuige bij een huwelijk of een doop. Zo was Johannes Franciscus bijvoorbeeld doopgetuige bij de dochter van Johannes Albertus Julianus Gartheide, linnenwever afkomstig uit Welbergen die zich in Birdaard vestigde. In dit parenteel komen vele namen voor die vaak terug zijn te leiden naar Duitsland. Voor dit parenteel werd gebruik gemaakt van diverse bronnen(1).

Parenteel van Johannes Franciscus Holman

1. **Johannes Franciscus Holman** is geboren omstreeks 1786 in Freckenhorst, Munsterland, zoon van Bartholomeus Henricus Holman en Clara Gertrud Mencke. Johannes Franciscus is overleden op 04-03-1836 om 03:00 in De Valom, ongeveer 50 jaar oud. Van het overlijden is aangifte gedaan op 05-03-1836. Johannes Franciscus begon een relatie met **Helena Marcus Boekhout** (geen huwelijksdatum bekend). Helena Marcus is geboren in 1786 in Breda, dochter van Marcus Willems Boekhout en Marijke Hendriks Overbeek. Helena Marcus is overleden op 15-03-1852 om 21:00 in Hantum, 66 jaar oud. Van het overlijden is aangifte gedaan op 16-03-1852.

Kinderen van Johannes Franciscus en Helena Marcus:

1. **Marcus Bartholomeus Holman**, geboren op 23-07-1814 in De Valom onder Damwoude. Hij is gedoopt op 16-01-1817 in Dokkum. Doopgetuige: Maria Lucia Holman (zuster van vader). Marcus Bartholomeus is overleden op 07-06-1817 om 02:00 in Valom onder Damwoude, 2 jaar oud.
2. **Bartholomeus Johannes Holman**, geboren op 16-01-1817 in Valom onder Dantumawoude. Bartholomeus Johannes is overleden op 14-09-1842 om 11:00 in Valom onder Dantumawoude, 25 jaar oud. Bartholomeus Johannes bleef ongehuwd.
3. **Maria Johannes Holman**, geboren op 23-03-1820 in De Valom Volgt 1.1.
4. **Klara Johannes Holman**, geboren op 14-12-1822 in Dantumawoude. Volgt 1.2.

5. **Marcus Johannes Holman**, geboren op 30-06-1825 in Valom onder Murmerwoude. Volgt 1.3.
6. **Jozef Johannes Herman Holman**, geboren op 11-08-1828 in Valom onder Dantumawoude. Jozef Johannes Herman is overleden op 18-08-1829 om 21:00 in Valom onder Dantumawoude, 1 jaar oud.
7. **Jan Johannes Holman**, geboren op 07-07-1830 in Akkerwoude. Volgt 1.4.

1.1. **Maria Johannes Holman** is geboren op 23-03-1820 in De Valom, dochter van Johannes Franciscus Holman en Helena Marcus Boekhout. Zij is gedoopt op 22-03-1820 in De Valom. Doopgetuige is Maria Lucia Holman (zuster van vader). Maria Johannes is overleden op 20-03-1893 om 12:00 in Zwaagwesteinde, 72 jaar oud. Van het overlijden is aangifte gedaan op 23-03-1893. Maria Johannes trouwde, 27 jaar oud, op 18-04-1847 in Dantumadeel met Doeke Christiaans Schoffelmeer, 23 jaar oud. Doeke Christiaans is geboren op 06-12-1823 in Dantumadeel, zoon van Christiaan Jans Schoffelmeer en Jetske Teakes van der Ploeg. Hij is gedoopt op 17-12-1823 in Dokkum. Doeke Christiaans is overleden op 06-09-1893 in Dokkum, 69 jaar oud.

Kinderen van Maria Johannes en Doeke Christiaans:

1. **Helena Doekes Schoffelmeer**, geboren op 21-06-1847 in Zwaagwesteinde. Zij is gedoopt op 20-06-1847 in Dokkum. Helena Doekes is overleden 09-10-1854 om 20:00 Zwaagwesteinde, 7 jaar oud.
2. **Christiaan Doekes Schoffelmeer**, geboren op 16-02-1850 in Zwaagwesteinde. Hij is gedoopt op 19-02-1850 in Dokkum. Doopgetuige: Jan Schoffelmeijer. Christiaan Doekes is overleden op 12-12-1864 om 12:00 in Dantumadeel, 14 jaar oud. Christiaan Doekes bleef ongehuwd.
3. **Jetske Doekes Schoffelmeer**, geboren op 27-11-1853 in Dantumadeel. Jetske Doekes is overleden op 30-04-1894 in Dantumadeel, 40 jaar oud. Jetske Doekes trouwde, 34 jaar oud, op 02-02-1888 in Dantumadeel met Jan Andries Postma, 31 jaar oud. Jan Andries is geboren op 09-02-1856 in Zwaagwesteinde, zoon van Andries Wybes Postma en Marijke Jans Boek. Jan Andries is overleden op 24-12-1891 in Ferwerderadeel, 35 jaar oud.
4. **Helena Doekes Schoffelmeer**, geboren op 07-08-1857 in Zwaagwesteinde. Zij is gedoopt op 07-08-1857 in Dokkum. Doopgetuige: Baukje Schoffelmeer. Helena Doekes is overleden op 21-11-1931 in Dokkum, 74 jaar oud. Zij is begraven te RK Kerkhof Dokkum. Helena Doekes trouwde, 25 jaar oud, op 20-05-1883 in Dokkum met Theodorus Bunkers, 29 jaar oud. Theodorus is geboren op 03-04-1854 in Dokkum, zoon van Johannes Bunkers en Anna Rutgers. Theodorus is overleden op 15-12-1909 in Dokkum, 55 jaar oud.

5. **Johannes Doekes Schoffelmeer**, geboren op 11-11-1859 in Zwaagwesteinde. Johannes Doekes is overleden op 02-09-1872 om 01:00 in Zwaagwesteinde, 12 jaar oud.
  6. **Baukje Doekes Schoffelmeer**, geboren op 24-02-1863 in Zwaagwesteinde. Baukje Doekes is overleden op 01-02-1864 om 15:00 in Zwaagwesteinde, 11 maanden oud.
- 1.2. **Klara Johannes Holman** is geboren op 14-12-1822 in Dantumawoude, dochter van Johannes Franciscus Holman en Helena Marcus Boekhout. Klara Johannes is overleden op 17-06-1902 in Wouterswoude, 79 jaar oud. Klara Johannes trouwde, 26 jaar oud, op 12-05-1849 in Westdongeradeel met Bernardus Henricus Theodorus Pijper, 23 jaar oud. Bernardus Henricus Theodorus is geboren op 03-11-1825 in Ee, zoon van Gerardus Henricus Pijper en Antje Cornelis Dijkstra. Bernardus Henricus Theodorus is overleden op 14-04-1899 in Rinsumageest, 73 jaar oud.

Kinderen van Klara Johannes en Bernardus Henricus Theodorus Pijper:

1. **Gerardus Pijper**, geboren op 09-02-1850 in Hantum Hij is gedoopt op 10-02-1850 in Dokkum. Doopgetuige is Marcus Johannes Holman. Gerardus is overleden op 02-11-1925 om 02:00 in Murmerwoude, 75 jaar oud. Gerardus trouwde, 29 jaar oud, op 15-05-1879 in Dantumadeel met Jantje Bernardus Blumers, 18 jaar oud. Jantje Bernardus is geboren op 08-09-1860 in Murmerwoude, dochter van Bernardus Hendriks Blumers en Saapke Jans de Hoop. Jantje Bernardus is overleden op 25-10-1946 in Dokkum, 86 jaar oud.
2. **Helena Berends Pijper**, geboren op 24-02-1852 in Hantum. Helena Berends is overleden op 26-07-1852 in Hantum, 5 maanden oud.
3. **Helena Berends Pijper**, geboren op 22-06-1853 in Hantum. Helena Berends is overleden op 20-12-1876 om 17:00 in Stroobos, 23 jaar oud. Helena Berends trouwde, 20 jaar oud, op 18-06-1874 in Dantumadeel met Ferdinand Stuivenwold, 28 jaar oud. Ferdinand is geboren op 01-02-1846 om 10:30 in Buitenpost. Ferdinand is overleden op 26-03-1935 in Westdongeradeel, 89 jaar oud.
4. **Johannes Berends Pijper**, geboren op 27-02-1856 in Hantum. Hij is gedoopt op 28-02-1856 in Dokkum. Doopgetuige: Jan Johannes Holman. Johannes Berends is overleden op 12-04-1877 om 13:00 in Rinsumageest, 21 jaar oud. Johannes Berends bleef ongehuwd.
5. **Theodorus Pijper**, geboren op 30-09-1858 in Hantum. Theodorus is overleden op 26-11-1936 in Rinsumageest, 78 jaar oud. Theodorus trouwde, 24 jaar oud, op 17-05-1883 in Dantumadeel met Johanna Johannes Bruning, 25 jaar oud. Johanna Johannes is geboren op 20-10-1857 in Zwaagwesteinde, dochter van Johan Gerhard Bruning

- en Anna Sapes Elzinga. Zij is gedoopt op 22-10-1857 in Dokkum. Johanna Johannes is overleden 17-01-1941 in Rinsumageest, 83 jaar oud.
6. **Antje Berends Pijper**, geboren op 09-04-1862 in Rinsumageest. Antje Berends is overleden op 25-12-1930 om 14:30 in Dantumawoude, 68 jaar oud. Antje Berends trouwde, 24 jaar oud, op 13-05-1866 in Dantumadeel met Cornelis Egberts Ludema, 35 jaar oud. Cornelis Egberts is geboren op 27-01-1851 in Westergeest, zoon van Egbert Cornelis Ludema en Maria Sapes Elzinga. Cornelis Egberts is overleden op 07-12-1928 om 22:00 in Dantumawoude, 77 jaar oud. Van het overlijden is aangifte gedaan op 08-12-1928.
  7. **Bartholomeus Pijper**, geboren op 26-11-1865 in Rinsumageest. Bartholomeus is overleden op 20-04-1938 in Dokkum, 72 jaar oud. Bartholomeus trouwde, 32 jaar oud, op 09-06-1898 in Dantumadeel met Anna Johannes Huizing, 28 jaar oud. Anna Johannes is geboren op 12-10-1869 in Wouterswoude, dochter van Johannes Wouters Huizing en Theodora Tjommes Bosma.
- 1.3. **Marcus Johannes Holman** is geboren op 30-06-1825 in Valom onder Murmerwoude, zoon van Johannes Franciscus Holman en Helena Marcus Boekhout. Marcus Johannes is overleden op 09-05-1864 om 14:30 in Leeuwarden, 38 jaar oud. Van het overlijden is aangifte gedaan op 10-05-1864. Marcus Johannes trouwde, 24 jaar oud, op 02-05-1850 in Dantumadeel met Alida Nicolaas Beckers, 23 jaar oud. Alida Nicolaas is geboren op 09-02-1827 in Driesum, dochter van Nicolaus Joseph Beckers en Juliana Engberts Vollenbroek. Alida Nicolaas is overleden op 01-09-1864 in Dantumadeel, 37 jaar oud.
- Kinderen van Marcus Johannes en Alida Nicolaas:
1. **Juliana Holman**, geboren op 22-04-1851 in De Valom. (geen verdere gegevens bekend)
  2. **Helena Holman**, geboren op 26-02-1852 in Valom onder Murmerwoude. Helena is overleden op 31-08-1936 in Leeuwarden, 84 jaar oud. Helena trouwde, 39 jaar oud, op 16-05-1891 in Leeuwarden met Epke Lap, 43 jaar oud. Epke is geboren op 21-05-1847 in Warga. Epke is overleden op 13-02-1931 in Leeuwarden, 83 jaar oud.
  3. **Catharina Holman**, geboren op 16-08-1855 in Murmerwoude. Catharina is overleden op 23-01-1860 om 20:30 in Dokkum, 4 jaar oud.
  4. **Johannes Holman**, geboren op 07-03-1858 in Dokkum. Hij is gedoopt op 07-03-1858 in Dokkum. Doopgetuige is: Bernardus Pijper. Johannes is overleden op 04-11-1866 in Bolsward, 8 jaar oud.
  5. **Nicolaas Holman**, geboren op 28-04-1862 in Dokkum. Nicolaas trouwde, 37 jaar oud, op 24-06-1899 in Wymbritseradeel met Gettje Boersma, 38 jaar oud. Gettje is geboren op 24-04-1861 in Woudsend.

1.4. **Jan Johannes Holman** is geboren op 07-07-1830 in Akkerwoude, zoon van Johannes Franciscus Holman en Helena Marcus Boekhout. Jan Johannes is overleden op 18-12-1896 om 21:00 in Wetsens, 66 jaar oud. Van het overlijden is aangifte gedaan op 19-12-1896. Jan Johannes trouwde, 26 jaar oud, op 23-05-1857 in Oostdongeradeel met Romkje Franzes Erich, 22 jaar oud. Romkje Franzes is geboren op 06-03-1835 in Niawier, dochter van Frans Franciscus Erich en Janke Sjabbes Dijkstra. Romkje Franzes is overleden op 06-05-1912 in Wetsens, 77 jaar oud.

Kinderen van Jan Johannes en Romkje Franzes:

1. **Helena Holman**, geboren op 18-05-1858 in Hantum. Helena is overleden op 18-01-1932, 73 jaar oud. Helena trouwde, 29 jaar oud, op 26-05-1887 in Dantumadeel met Tjerk Baukes Hooghiemstra, 31 jaar oud. Tjerk Baukes is geboren op 22-05-1856 in Dokkum, zoon van Bauke Tjerks Hooghiemstra en Geeske Wouters Huizing. Tjerk Baukes is overleden 31-01-1926, 71 jaar oud.

V.l.n.r.: Johannes Jans Holman, Agnes Stuivenvolt, Antje Bruning, Jan Holman en kinderen Marie, Agnes en Johannes rond 1930 te Wetsens. Foto uit particuliere verzameling. Zie bladzij 72.

2. **Frans Holman**, geboren op 27-07-1861 in Oostdongeradeel.
3. **Johanna Helena Holman**, geboren op 12-03-1864 in Wetsens. Johanna Helena is overleden op 26-06-1938 in Dokkum, 74 jaar oud. Johanna Helena trouwde (1), 28 jaar oud, op 15-05-1892 in Dokkum met Gerhardus Bunkers, 30 jaar oud. Gerhardus is geboren op 24-07-1861 in Dokkum, zoon van Johannes Bunkers en Anna Rutgers. Gerhardus is overleden op 24-04-1900 in Dokkum, 38 jaar oud. Trouwde (2), 42 jaar oud, op 20-01-1907 in Dokkum met Rinze Sinnema, 45 jaar oud. Rinze is geboren op 10-02-1861 in Idaarderadeel. Rinze is overleden op 28-04-1946 in Dokkum, 85 jaar oud.
4. **Johannes Jans Holman**, geboren op 30-08-1866 in Wetsens. Johannes Jans is overleden op 12-02-1940 in Wetsens, 73 jaar oud. Johannes Jans trouwde, 24 jaar oud, op 21-05-1891 in Oostdongeradeel met Agnes Stuivenvolt, 26 jaar oud. Agnes is geboren op 07-09-1864 in Oosternijkerk, dochter van Jacob Stuivenvolt en Anna Ebbing.
5. **Holman**, levenloos geboren dochter, geboren op 07-02-1869 in Wetsens.
6. **Geertje Holman**, geboren op 26-05-1874 in Wetsens. (geen verdere gegevens bekend)

Bronnen:

Burgerlijke stand gemeenten: Dantumadeel, Oostdongeradeel, Westdongeradeel, Kollumerland c.a. en Achtkarspelen. De volkstellingen van 1829 van Dantumadeel, Dokkum, Oostdongeradeel, Westdongeradeel. Dokkum: R.K. parochie: doop- en trouwboek 1727-1811; Index huwelijken: DTB 206c en 206d; Index dopen: DTB 206g. Dopen: RK Dokkum 1811-1860.

10c. Fragment uit genealogie van de linnenweversfamilie Becker(s)

Netty Beckers

Friederich Becker(s) (1754-1813) en Nikolaus Jozeph Becker(s) (1791-1860) (1)

Friederich Becker(s), geboren in 1754, gehuwd op 29.4.1783 in de Sankt Marienkirche in Alstätte, toentertijd Altstätte gespeld, met **Catharina Adelheid Humkamp (Hummekamp)**, geboren in 1752, als dochter van Gerd Henrich Humkamp en Gesina Krutthoff.

De uit dit huwelijk geboren kinderen komen niet voor in het doopregister van de R.K. Kerk te Alstätte. Wel zijn in de kerkregisters van Alstätte "eingetragen" (geregistreerd):

17.4.1786 Johann Gerhard, ouders Fried Beckers en Elisabeth (!) Humkamp

09.4.1788 Gerhard Hermann, ouders Fried Beckers en Catharina Humkamp

17.4.1791 Nikolaus Josef, ouders Fried Beckers en Catharina Humkamp

29.4.1793 Johann Bernd Engelbertus, ouders Fried Beckers en Catharina Humkamp

De registratie gebeurde blijkbaar steeds in april.

In de Populationsliste van 1806 wordt het echtpaar Beckers-Humkamp met 5 zonen en 2 dochters "eingetragen". De namen van de kinderen worden niet genoemd. Men woonde toen in het Groszbauerschaft Altstätte op nr. 104. Friederich was kötter (keuterboer) en behoorde wat inkomen betreft tot de groep middelmatigen (de gradaties waren: rijk-middelmatig-arm). In de Konskriptionsliste van 1807, opgemaakt op bevel van Napoleon, wordt Friederich met drie dienstplichtige zonen genoemd, te weten:

Gerhard Hermann, 22 jaar, weversknecht in Vreden

Johann Henrich, 20 jaar, wever

Joan, 18 jaar, wever

De leeftijden zijn door de pastoor genoemd op grond van de doopregisters. Deze en ook de namen komen niet overeen met de eerder genoemde gegevens, zoals die zijn "eingetragen" in de kerkregisters van Alstätte. Ze zijn hier vermeld, omdat enkele personen later in Friesland als doopheffers optreden van de kinderen van Nikolaus. Hiermee wordt aangetoond dat er, ondanks de grote afstand tussen Alstätte en Driesum, regelmatig onderling contact was.

Situatie begin negentiende eeuw⁽²⁾

Alstätte, toen Altstätte en later ook wel Alstede genoemd, behoorde in de Napoleontische tijd begin 1800 bij het departement Lippe, in 1806 tot het vorstendom Salm, maar maakte vanaf 1815 deel uit van het sterk vergrote koninkrijk Pruisen. Thans is het een dorp in de gemeente Ahaus in de deelstaat Nordrheinland-Westfalen, dicht bij de grens ter hoogte van het Twentse Haaksbergen. Alstätte bestond in het begin van de negentiende eeuw uit het Dorf Altstätte nummers 1-64, Groszbauerschaft nummers 1-105, Bauerschaft Schmäinghook, Bauerschaft Beszlinghook, Bauerschaft Gerwinghook, Bauerschaft Brink, Bauerschaft Schwiepinghook en Bauerschaft Brook. Het was een agrarische gemeenschap van akkerbouwers, kotters (keuterboeren/kleine boeren), (linnen)wevers, zellers (touwslagers?), dagloners, enz. Velen hadden een nevenberoep, zoals linnenwever, spinner, spinster of imker.

Om wat bij te verdienen trokken de mannen in het voorjaar vaak naar Nederland om bij boeren als grasmaaier te gaan werken. Zij namen dan meestal hun eigen voedsel en gereedschap mee. De meesten kwamen weer terug rond het feest van Petrus en Paulus (29 juni). De dag vóór het vertrek was er een kerkdienst. Op de dag van het vertrek verzamelde men zich op een vast punt, komende vanuit verschillende plaatsen, om daarna samen – meestal te voet – verder te trekken. Als herinnering aan dit verzamelpunt is er bij Alstätte een monument geplaatst.

Het gebied rond Alstätte was en is moerassig. Er waren drie wegen, die naar een grensovergang leidden, bij Vreden, Gronau en Buurse bij Haaksbergen. Dit is ook nu nog grotendeels het geval. De mensen van Alstätte en omgeving, maar ook vanuit het achterliggende gebied, maakten wel gebruik van de zogeheten Hessenweg, ook wel Demterweg (Deventerweg) genoemd. Deze weg voerde van Munster via Alstätte, Buurse, Haaksbergen en Goor naar Deventer. Dit waren slechte, onverharde wegen, die onder andere door zogenoemde 'Hessenkarren' voor meerdere doeleinden werden gebruikt, zoals goederenvervoer van en naar Nederland. Ook bijenwas, afkomstig uit Alstätte, werd in vrij grote hoeveelheden met deze karren naar Nederland vervoerd. De Hessenkarren lieten diepe sporen na, waardoor de paden voor voetgangers zeer moeilijk begaanbaar waren.

Voor zover bekend is Friederich als eerste van de familie Beckers als seizoenarbeider naar Friesland getrokken. Wanneer hij dit voor de eerste maal heeft gedaan is niet bekend. Waarschijnlijk heeft Friederich gebruik gemaakt van de Deventer route, die langs het nabijgelegen Haaksbergen liep of mogelijk heeft hij een andere weg genomen die van Gronau naar Hardenberg voerde.

Friederich overleed op 24.6.1813 te Raalte (in het 'departement der Munden'). Volgens de overlijdensakte waren de aangevers Jan Zweede en Assendorp (?). Gelet op plaats en datum van overlijden was Friederich op dat moment waarschijnlijk weer onderweg naar huis. In de akte wordt als woonplaats Aalstede aangegeven. Personen, die onderweg ziek werden of zelfs stierven, konden niet op steun te rekenen van de plaatselijke armenzorg, tenzij de onkosten verhaald konden worden op het armbestuur in de woonplaats van de zieke. Tot 1814 was de gemeente, waar men woonde, verplicht om de persoon die voor een bepaalde tijd uit Duitsland vertrok, een indemniteitsbrief (zogenaamde borgbrief) mee te geven. Hierin verplichtte de gemeente zich om garant te staan voor onverwachte kosten, zoals bij ziekte of overlijden. Dit is waarschijnlijk bij Friederich ook het geval geweest, toen hij onderweg in of bij Raalte overleed. Mogelijk is hij daar ook begraven.

Genealogische gegevens van Nikolaus Beckers (1791-1860) en zijn nazaten⁽³⁾

Nikolaus Joseph Beckers, later ook wel Nicolaas Becker, Bekker of Bekkers geschreven, werd 17.4.1791 geboren te Altstätte als zoon van Friederich Becker(s) en Catharina Humkamp. Hij overleed 5.3.1860 te Driesum op de leeftijd van 68 jaar.

Huwelijk: 19.4.1820 te Driesum met **Juliana Vollenbroek**, RK gedoopt te Dokkum d.d. 16.10.1796, overleden 30.11.1859 te Driesum, oud 63 jaar.

Juliana was een dochter van Engbert Theunis Vollenbroek, linnenwever, overleden 12.5.1823 te Driesum, oud 76 jaar en Janke Jans (later Jansen(s)), overleden 6.3.1822 te Driesum, oud 63 jaar. Engbert en Janke trouwden RK op 3.5.1780 te Dokkum. Hij was bij huwelijk afkomstig van Ee en zij van Kollum. Uit het huwelijk van dit echtpaar werden naast Juliana vijf zoons geboren.

Bij de naamsaanneming worden de zoons niet genoemd. Mogelijk waren zij allen overleden.

Vader neemt slechts met Juliana, toen Jeij genoemd, de naam Vorrenbroek aan. Dit werd later Vollenbroek.

Bij zijn huwelijk woonde Nicolaas reeds drie jaar in Driesum. Mogelijk woonde hij toen bij zijn aanstaande vrouw en schoonouders in. Waarschijnlijk heeft hij zijn schoonvader als linnenwever opgevolgd. Driesum was, evenals Alstätte, waar Nicolaas vandaan kwam, een overwegend agrarische gemeenschap, met o.a. landbouwers, dagloners, koemelkers, meiden, knechten, enz. Nicolaas was hier de enige linnenwever, dit in tegenstelling tot Alstätte, waar vele mannen linnenwever als hoofdberoep en anderen als nevenberoep hadden.

Tijdens zijn leven woonde Nicolaas te Driesum volgens de volkstellingen op de volgende adressen:

Volkstelling 1829 no. 69, met als bureu op no. 67 het echtpaar de Vries-van Loon, waarvan de man wagenmaker was en op no. 73 het echtpaar Beerda, waarvan de man onderwijzer was (huisnummer no. 71 wordt in de volkstelling niet genoemd). Waarschijnlijk is dit huisnummer 69 identiek aan no. 104 in de volkstelling van 1839.

Na het overlijden van Nicolaas is er op 10 april een verkoping in Driesum, waarin wordt verkocht in de Herberg De Vries:

Verkoopng te Driesum.

De Notaris W. VAN RIESEN te Dantumawoude zal op Dingsdag den 10 April 1860, des avonds 6 uur, in de Herberg van Albert Jacobs de Vries te Driesum, krachtens regterlijke magtiging, finaal verkoopen:

Voor de Erven NICOLAAS JOSEPH BECKERS:

Eene ruime in 1841 nieuw gebouwde HUIZINGE, tot velerlei bedrijven geschikt, met SCHUURTJE, ERF en een perceel uitmuntenden TUINGROND c. a., staande en gelegen aan den in aanleg zijnden Kunstweg te Driesum, Kad. sectie A nos. 799 en 800, groot 50 roeden en 60 ellen; waarop geboden is f 1630.

De aanvaarding zal plaats hebben: van het Huis en Erf c. a. den 12 Mei 1860 en van den Tuingrond dadelijk na de finale toewijzing.

Verder was er dezelfde dag een boelgoed, ten sterfhuize van Nicolaas, waar werd aangeboden tegen contante betaling:

Boelgoed te Driesum

De Notaris VAN RIESEN zal op Dingsdag den 10 April 1860, des namiddags 1 uur, ten sterfhuize van Nicolaas Joseph Beckers te Driesum, de posten boven / 10 op gewoon crediet en overigens tegen contante betaling, presenteren te verkoopen:

1 vaar twenter Bier, eene partij Hooi, 1 Mesthoop, 20 Bijenkorven, 25 korven Bijen, 1 Honigpers, Bijenwagen, Bijenstal, 350 à 400 Ned. & Honig. Weefgetouw en Gereedschappen tot de Wewerij behoorende, Populieren Stamboomen, Brandhout, Takken en wat verder te voorschijn zal worden gebragt.

Dit illustreert hoe de zaken van een linnenwever zich in die periode, waarin de linnenweverij een terugval kende, ontwikkelden.

De koper van het huis was Jilles Siedses Wiersma. De toen nog in leven zijnde zeven kinderen van Nicolaas erfden allen een zevende deel; Engelbertus treedt op als voogd voor zijn minderjarige broers Gerhardus

en Bernardus Gerardus (in notariële akte ook Gerardus Bernardus geheten) en Jan Christiaan Schoffelmeer als toeziend voogd. Marcus Holman is gemachtigde namens zijn vrouw. Hij verklaart niet te kunnen ondertekenen. (Maar Nicolaas kon wel schrijven!).

Het inmiddels afgebroken huis te Driesum dat in 1860 verkocht werd.
Foto uit particuliere collectie.

Kinderen van Nikolaus Joseph Beckers en Juliana Vollenbroek:

1. **Catharina Becker**, geboren 8.8.1819 te Driesum, dus voor het huwelijk. De geboorteakte staat op naam Catharina Bekkes, terwijl de vader Klaas Nicolaas Joseph Bekkes wordt genoemd. Zij is RK gedoopt op zondag 8.8.1819 te Dokkum. Doopheffer is Joanne, huisvrouw van Vollenbroek, waarschijnlijk haar grootmoeder. Gehuwd 17.1.1843 te Ameland met **Christiaan Jacquot**, geboren 1812, van beroep schoenmaker, zoon van Francois Jacquot, schoenmaker en Maria Josepha Wüst. Catharina overleed 26.1.1901, oud 81 jaar te Nes Ameland. In haar overlijdensakte wordt zij opnieuw Bekkes genoemd.
2. **Christina Beckers**, geboren 15.4.1821 Driesum, overleden 20.2.1823 Driesum, 1 jaar oud. RK gedoopt 15.4.1821 te Dokkum. Doopheffer is Gerardo Beckers, broer van vader, wonend te Alstede.

3. **Janke (Johanna) Beckers**, geboren 6.1.1823 te Driesum. RK gedoopt 8.1.1823 te Dokkum. Doopheffer is Catharina Humkamp, vaders moeder, wonend te Alstede Westphalen. Janke trouwde 15.1.1851 te Leeuwarden met de weduwnaar **Jacobus Petrus Terpstra**, geboren 20.1.1797 te Leeuwarden, zoon van Pieter Jacobus Terpstra en Gatske Jans Swart. Hij overleed 6.11.1859. Zij overleed 23.8.1896, 73 jaar oud te Leeuwarden. Blijkens de akte van 17.8.1860, opgemaakt na het overlijden van haar ouders, was zij "landbouwersche onder Leeuwarden"; zij was toen weduwe.
4. **Grietje (Margaretha) Beckers**, geboren 4.3.1825 Driesum. RK gedoopt 18.3.1825 te Dokkum. Doopheffer is Joanne Henrico Becker, broer van vader, wonend te Alstede. Gehuwd d.d. 24.1.1850 te Dantumadeel met **Jan (Johannes) Christiaans Schoffelman**, geboren 11.10.1827 te Zwaagwesteinde als zoon van Christianus Schoffelman en Jetske Taekes van der Ploeg. Grietje overleed 26.2.1883 te Leeuwarden. Jan overleed 27.4.1926 Leeuwarden na nog twee maal gehuwd te zijn geweest. Hij had verschillende beroepen: koemelker, arbeider en stoker in de gasbriek (*sic!*). Het echtpaar heeft grotendeels in Leeuwarden gewoond, maar ook in Zwaagwesteinde en Driesum.
5. **Aaltje (Alida) Becker, doopnaam Aleida**, geboren 9.2.1827 te Driesum. RK gedoopt 9.2.1827 te Dokkum. Doopheffer is Joannes Becker, broer van vader. Bij hem wordt de woonplaats niet genoemd. Mogelijk is het dezelfde Joannes als de doopheffer van Margaretha (Grietje) en verbleef hij toen enige tijd in Friesland. Aaltje (haar achternaam wordt steeds op verschillende manieren geschreven) trouwde 2.5.1850 te Driesum met **Markus Johannes Holman**, linnenwever, geboren 30.6.1825 als zoon van Johannes Holman. linnenwever en Helena Markus Boekhout. Het echtpaar heeft afwisselend in Dokkum en in de gemeente Dantumadeel gewoond. Markus overleed 9.5.1864 te Leeuwarden en Aaltje 1.9.1864 te Driesum, haar kinderen als wees achterlatend. Waar deze zijn opgegroeid is niet bekend.
6. **Fredericus Beckers**, geboren 17.8.1829 Driesum, overleden 29.6.1833 te Driesum. RK gedoopt te Dokkum 18.8.1829. Doopheffer is Gesina Becker, zuster van de vader. Doopheffer is Joannes Beckers, zonder verdere vermelding van woonplaats.
7. **Engelbertus Beckers**, geboren 30.6.1832 te Driesum. RK gedoopt te Dokkum 2.7.1832. Doopheffer is opnieuw Joannes Beckers, zonder verder vermelding. Huwelijken: (I). 28.11.1858 te Dokkum, met **Jette Elisabeth Kienstra**, geboren 16.5.1831 te Dokkum, dochter van Johannes F. Kienstra en Catharina Kortrijk (beiden overleden). Zij overleed 2.4.1865 te Dokkum. (II) 15.6.1866 te Dokkum met **Anna Cornelia Kienstra**, geboren 6.1.1839 te Dokkum, zus van Jette. Zij

overleed 4.9.1914 Dokkum. Engelbertus overleed 19.2.1900 te Dokkum. Hij woonde tijdens zijn huwelijken op diverse adressen in Dokkum en had als beroepen linnenwever, koopman, opzichter in het werkhuis voor behoeftigen, werkmans en bierbottelaar.

8. **Geert Hendrik Becker**, geboren 30.11.1834 Driesum, overleden 17.3.1859 Driesum. RK gedoopt 30.11.1834 Dokkum, doopnaam Henricus. Doopheffer is Gerardus Hermanus Beckers, mogelijk een broer van vader.
9. **Gerhardus Hermanus Becker**, geboren 30.4.1837 Driesum. RK gedoopt te Dokkum. Doopheffer is Johannes Henricus Fredricus Becker, broer van vader(?). Hij is gehuwd 21.5.1865 te Leeuwarden met **Fokje Fransen**, geboren 23.4.1834 in de gemeente Leeuwarderadeel, wonend te Goutum, Zij was een dochter van Frans Wytzes Fransen en Feikje Ruurds Bijlsma. Het echtpaar woonde afwisselend in Goutum, Huizum en Leeuwarden. Gerhardus was koemelker en werkmans van beroep. Hij overleed, kinderloos op 16.9.1921 te Leeuwarden (84 jaar). Fokje overleed 2.9.1911 te Leeuwarden (77 jaar).
10. **Gerardus Bernardus Beckers**, geboren 12.5.1840 Driesum. RK gedoopt te Dokkum 18.5.1840. Doopheffer is Gerardus Hermanus Beckers, mogelijk broer van vader. Gerardus overleed op 4.9.1862 te Leeuwarden. Hij verdronk in de stadsgracht van het Klein Schavernek. Zijn overlijden werd door zijn zwager Jan Schoffelmeer aangegeven.

Bronnen:

1. Brief van de heer H. Holters van de Heimatverein Alstätte met diverse informatie aan auteur (november 2006). Huwelijksakte Beckers-Humkamp en overlijdensakte Friederich Beckers.
2. A. Eijnck, Krüppelführen, in: A. Eijnck, e.a. (red.), *Werken over de grens. 350 jaar geld verdienen in het buitenland*, Assen 1993, blz. 60-71, *Hessenweg*, uitgave van de Historische Kring Haaksbergen, Belangengemeenschap Buurse en Heimatverein Alstätte, 4.7.2004.
3. Bevolkingsregisters Leeuwarden, doopboeken RK Parochie Dokkum, volkstellingen 1829 en 1839 Driesum, geboorte-, huwelijks- en overlijdensaktes, aktes opgemaakt na overlijden Nicolaas, advertenties met betrekking tot de verkoop van het huis en de goederen van Nicolaas Beckers.

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel	Reinder Tolsma	
Vlasteelt in Noordoost Friesland	Gerrit Herrema	
1. De vroegere vlasteelt: een belangrijke bron van werk en inkomen		3
2. Vlasbewerken ter bestrijding van de werkeloosheid		14
3. Vlasbewerken door "verenigingen voor werkverschaffing"		23
4. Vlasma, Braaksma, braakhokken, mechanisering, werkgelegenheid en vlasfabrieken		35
5. Van vlas tot linnen		42
Linnenwevers in Noordoost Friesland		
Enkele aspecten van een beroepsgroep	Guus Bary (red.)	
6. Inleiding	Guus Bary	46
7. De sociale en economische positie van linnenwevers in NOF	Hetty Kloosterman-Combs	49
8. Wevers bij gerechtelijke zaken	Hetty Kloosterman-Combs	53
9. Inventarisatie van RK Duitse familienamen in linnenweversfamilies van Westfaalse oorsprong die zich vestigden in NOF	Paul Rouing, Hetty Kloosterman-Combs Tineke Westerhof	60
10. Drie fragmenten uit genealogieën van linnenweversfamilies van Westfaalse oorsprong die zich vestigden in NOF		
10a. Fragment genealogie Hendrik Harmens Holtewes	Paul Rouing	62
10b. Fragment genealogie Johannes Franciscus Holman	Tineke Westerhof	67
10c. Fragment genealogie linnenweversfamilie Becker(s)	Netty Beckers	73